

**CEMİL MERİÇ DÜZLEMİNDE DOĞU BATI, KÜLTÜR İRFAN
ÇATIŞMASI**

İrfan AKIN

**Şubat 2018
DENİZLİ**

**CEMİL MERİÇ DÜZLEMİNDE DOĞU BATI, KÜLTÜR İRFAN
ÇATIŞMASI**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Programı**

İrfan AKIN

Danışman: Doç. Dr. Güney ÇEĞİN

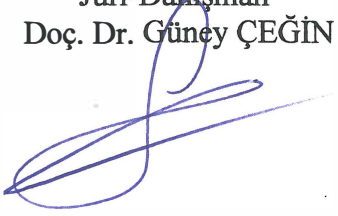
**Şubat 2018
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

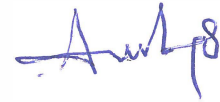
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı öğrencisi İrfan AKIN tarafından Doç. Dr. Güney ÇEĞİN yönetiminde hazırlanan “**CEMİL MERİÇ DÜZLEMİNDE DOĞU BATI, KÜLTÜR İRFAN ÇATIŞMASI**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından Tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
.....*Dr. Hasan R. ÇEĞİN*.....

Jüri-Danışman
Doç. Dr. Güney ÇEĞİN

Jüri
Doç. Dr. *Hasan ÇEĞİN*

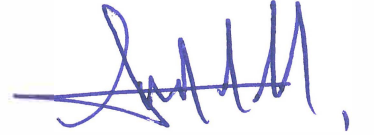
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun *09/02/2018* tarih ve ..*07/04*.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Enstitü Müdürü

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İrfan AKIN

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın her aşamasında fikirlerini ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen, her zaman yol gösterici olan başta değerli hocam Güney Çeğin'e araştırmaya katkıda bulunan arkadaşlarıma ve hayatımın her anında olduğu gibi yüksek lisans sürecinde de desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Denizli 2018

İrfan AKIN

ÖZET

CEMİL MERİÇ DÜZLEMİNDE DOĞU BATI, KÜLTÜR İRFAN ÇATIŞMASI

AKIN, İrfan
Yüksek Lisans Tezi
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Programı
Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Güney ÇEĞİN
Şubat 2018, 56 Sayfa

Bu çalışmanın temel amacı Doğu, Batı, Kültür, İrfan kavramlarını ana hatları ile Cemil Meriç perspektifinde aktarmaktır. Doğu ile Batı tarihsel süreç içerisinde sık sık karşı karşıya kalmıştır. Bazen Doğu, Batı'yı bazen de Batı, Doğu'yu etkilemiştir. Özellikle kültürel anlamda bu etkileşim daha yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemil Meriç, yaşadığı dönem ve bölge açısından bu etkileşimi çok yoğun bir şekilde yaşamıştır. Osmanlı'nın, tarihsel süreçte yaşadığı Batılılaşma, Meriç tarafından birçok eserinde irdelenir. Meriç, bu bağlamda bazı kavramları Doğu-Batı çizgisinde ele alır.

Çalışma üç ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde Cemil Meriç'in hayatını ve yaşadığı yaşam koşullarını, ikinci bölümde Meriç bağlamında Doğu-Batı etkileşimini, üçüncü bölümde ise bazı kavramlar Cemil Meriç perspektifinde ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Doğu, Batı, Kültür, İrfan, Etkileşim

ABSTRACT**THE CONFLICT OF EAST-WEST, CULTURE-İRFAN (LORE) IN THE
CONTEXT OF CEMİL MERİÇ**

AKIN, İrfan

Master Thesis

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Department

Master Programme

Adviser of Thesis: Assoc. Dr., Güney ÇEĞİN

February 2018, 56 Pages

The main purpose of this study is to convey the main concepts of East, West, Culture, and İrfan (Lore) from the perspective of Cemil Meriç.

East and West have often faced in the historical process. While East sometime affects West, sometime West effects East. Especially, this interaction is more intensely our facing in the cultural sense (meaning).

Also Cemil Meriç came across this interaction very intensely in terms of the period and region the westernization which Ottoman's lived in the historical process is scrutinesed in many works by Meriç. In this context, Meriç deals with also same concepts on East-West line. Studying/ practicing consist three main parts.

First part is the life and social life conditions of Cemil Meriç, in the second part, the East-West interaction in the context of Meriç. And in the third part some concepts were dealt with in the perspective of Cemil Meriç.

Keywords: East, West, Culture, Wisdom, Interaction

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ENTELEKTÜEL BİR KİŞİLİK OLARAK CEMİL MERİÇ

1.1.Meriç'in Hatay'da İlk Yılları	4
1.2.Meriç'in Yazı Hayatına Girişi.....	6
1.2.1. Cemil Meriç Düşüncesinin Kaynakları	6
1.2.2.Meriç'in Orta ve Lise Yılları.....	6
1.2.3. Fikir İşçisi Olarak Cemil Meriç	7
1.2.4. Cemil Meriç ve Kitaplar	9

İKİNCİ BÖLÜM DOĞUDAN BATIYA

2.1. Doğu- Batı	10
2.1.1. Batı İçin Doğu, Doğu İçin Batı.....	13
2.1.2. Marks ve Weber.....	14
2.1.3. Asya'nın Avrupalılaşması Avrupa'nın Asyalılaşması.....	14
2.1.4. Doğu ile Batı Teması	15
2.1.5. İbn Haldun	15
2.1.6. Batının Sömürü Kurumu UNESCO.....	17
2.1.7. Yeni Düzen Doğu- Batı Ekseninde Yeni Dünya	17
2.1.8. Batıda İki Avrupa	18
2.2. Doğu ve Avrupa	18
2.2.1. Batılılaşma Süreci	18
2.2.2. Kendini Tanıyabilme	20
2.2.3. Fransız İhtilalinden Günümüze.....	20
2.2.4. Türk Aydın'ın Avrupa'yı Tanıması	21
2.3. Cemil Meriç İçin Osmanlı	22
2.3.1. Osmanlı ve Batı	24
2.3.2. Din Osmanlı ve Batı	26
2.3.3. Demokrasi ve İslamiyet	27
2.3.4. Osmanlı'da İslam ve Batı	28
2.3.5. Tanzimat Dönemi Yaşanan Batılılaşma Hareketleri	30
2.4. Cumhuriyet ve Batılılaşma	32
2.4.1. Harf İnkılabı.....	33
2.4.2. 1960 Sonrası	34
2.4.3. Said Nursi ve İslamiyet.....	34

2.4.4. Nazım Hikmet ve Sosyalizm	36
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KÜLTÜRDEN İRFANA

3.1.1. Kültür	37
3.1.2. İrfan.....	39
3.1.3. Çağdaşlaşma	41
3.1.4. Batılılaşmak	42
3.1.5. Avrupalılaşmak.....	43
3.1.6. İslam ve Medeniyet.....	43
3.1.7. Sol ve Sağ	44
3.2. Cemil Meriç'te İdeolojiler ve İzm'ler	45
3.2.1. İdeolojiler.....	45
3.2.2. İzmler	46
3.2.3. Demokrasi.....	47
3.2.4. Liberalizm.....	48
3.2.5. Sosyalizm.....	48
3.2.6. Faşizm.....	49
3.2.7. Oryantalizm	49
SONUÇ.....	51
KAYNAKLAR	54
ÖZGEÇMİŞ.....	56

GİRİŞ

Ortaçağ¹ Avrupası'nda Avrupa'ya hâkim sınıf kiliseydi. Kilisenin toplumsal baskısı bir döneme kadar devam etse de ilimin gelişimi ile birlikte hâkimiyetini kaybetmeye başlamıştı. 16, 17 ve 18.yy'da yaşanan bilimsel ilerlemeler, kilisenin egemenliğini iyiden iyiye zedelemişti. Bu duruma paralel olarak feodalite de gittikçe burjuva sınıfının karşısında güç kaybetmişti. Avrupa'da yaşanan bu sınıfsal hareketler karşısında Osmanlı, yüzyıllardır Batı karşısında koruduğu gücünü yavaş yavaş kaybetmişti. Dünyada yaşanan bu değişim ve dönüşümler toplumsal hareketliliği de beraberinde getirmiştir.

Çatışan soylu, dini hâkimiyeti elinde bulunduran rahip ve emekçi köylülerden oluşan feodal dönemde (Tanilli, 2008: 53) toplumsal yapıda aydınlanma çok sancılı gerçekleşecektir. Bunun yanında Avrupa'nın en karanlık dönemi Doğunun en parlak dönemlerinden birine karşılık gelmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti, bu dönemde en parlak dönemlerini yaşamıştır. Kısacası Batı, bu dönemde Doğu'nun gerisindedir.

Özellikle 15. yy ortasından 16. yy sonlarına doğru Osmanlı'nın en parlak dönemlerine denk gelecektir. Buna karşın Batı dünyasında da ciddi anlamda toplumsal ilerlemeler etkisini hemen her alanda göstermeye başlayacaktır. Rönesans dönemi dediğimiz bu dönem Batı için bütünüyle büyük ilerlemeler kaydetmesi anlamı taşımıştır. Server Tanilli'nin ifadesi ile “*Doğu'nun ilerleyişine karşı, Batı mücadeleye hazırlanmaktadır.*” (Tanilli, 2008: 71).

18. yüzyıla gelindiğinde Batı'da kilisenin etkisi iyice azalmış, kilisenin yerini akıl ve bilim almıştır. 19.yy'da Avrupa'da kilise eski gücünü kaybetmiş, toplumun büyük bir alanında burjuva egemenlik sağlamıştır. Doğuda ve özellikle Osmanlıda 18 ve 19. yy tam bir felaket olmuştur. Gelişen Batı karşısında bir varlık gösteremeyen Osmanlı, bocalamıştır. Toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıdaki bozulmalara ve “Kapitülasyonlara” ilaveten Batı'da gelişen teknik ve ekonomik ilerleyiş Osmanlı'da çöküşün hızlanmasında önemli rol oynamıştır.

¹ Ortaçağ, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü (476) ile başlayan ve İstanbul'un Türklerce fetihine (1453) değin sürdüğü -genellikle kabul edilen- bir tarihsel dönemin adı. Bin yıllık bir dönem aşağı yukarı (Tanilli, 2008: 53).

Osmanlı'da yapılan yenilikler, duraklama döneminde daha çok eskiye dönüş şeklindeki, Tanzimat Fermanı ile birlikte artık yönünü Batı'ya dönmüştür. Bu dönemden sonra Cemil Meriç'in de ifadesi ile artık Osmanlı "su alan bir gemi" durumuna gelmiştir. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Osmanlı, Batı karşısında çok güçlü durumda iken duraklama ve çöküş dönemlerinde artık Batı üstünlüğü tamamen ele geçirmiştir. Tanzimat Fermanı ile birlikte Batı artık Osmanlı'nın iç işlerine karışacak kadar illeri gitmiş ve bu dönemde Osmanlı'da batılılaşma ile Batının Osmanlı Devleti üzerine denetimi beraber gelişmiştir (Kongar,2004: 54).

Doğu-Batı çatışması sonrasında kazanan tarafın Batı olması, Batı'nın Doğu'yu büyük bir kültürel bombardıman altına almasına neden olmuştur. Bu kültürel bombardıman Doğu'da özellikle de Osmanlı Devletinde birçok alanda etkisini göstermiştir. Özellikle kültürel alanda Batı hayranlığı giderek arttı. Meriç'e göre bu dönemde, Osmanlı'da yaşanan Batılılaşma taklitten ibaretti. Meriç, özellikle sosyo-kültürel anlamda yaşanan Batılılaşma hareketlerini Osmanlı toplumsal tarihinde bir kopuş olarak görüp; bu kopuşu eleştirmiştir.

Meriç'e göre Doğu-Batı düşüncesi arasında kurulmaya çalışılan köprü "tradisyonun/geleneğin yeniden üretilmesi" anlamına geliyordu. Ona göre modernleşme demek Osmanlı tarihinden kopmak demektir. Bu anlamda devrin çağdaş düşünürlerinin aksine Osmanlıya referans olacak büyüklükte bir medeniyet ve kültür zenginliği olarak görmekteydi. Bu nedenle toplumun özüne dokunan, karmaşık ve bir o kadar da varış noktası belli olmayan bir Türk kimliği arayışına başladı (Çeğin,2014: 139).

Batılılaşma kavramı Batı'nın yükselişi ile birlikte çok ciddi tartışılan bir kavram haline geldi. Özellikle Tanzimat'la birlikte bu kavram Osmanlı'da daha da önemli bir hal almıştır. Meriç'e göre Doğu, toplumsal olarak batılılaşamazdı çünkü Batı Batı'dır Doğu, Doğu. Meriç, Batı'yı mutlak bir şekilde reddetmez, mutlaka Doğu'nun da Batı'dan alması gerekenler var olduğunu düşünür ancak bu batılılaşma anlamına gelmez. Onun için, insanlık bir bütündür ve Doğu ile Batı insan beyninin iki yarım küresidir. Elbette birbirinden alıp verecekleri vardır.

Çağdaşlaşma konusu da Batı yükselişi ile birlikte tartışılan bir kavramdır. Bazen batılılaşma kavramının yerine kullanılsa da batılılaşmadan daha farklı anlam taşımaktadır. Modernleşme, asrileşme, muasırlaşma, modernizasyon gibi anlamlara gelen kavram Meriç'te batılılaşma ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Meriç'e göre batılılaşma ile çağdaşlaşma, Avrupa'nın uydurduğu, doğuyu istila etmenin başka bir yoludur.

Doğu- Batı çizgisinde kültür ve irfan kavramları da son derece önemlidir. Bu iki kavram anlam bakımından sürekli tartışılmalı kavramlardır. İki kavramın taşıdığı anlam, Doğu Batı çatışması veya uzlaşmasında çok önemlidir. Kültür kelimesi TDK sözlüğünde: “*tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin*” olarak karşılık bulurken irfan kelimesi TDK'de “*Bilme, anlama, sezme*” veya “*Gerçeğe ulaştırıcı güçlü sezgi*” anlamına gelmektedir. Meriç ise bu iki kavramı Doğu-Batı çatışmasında çok önemli bir yere oturtmaktadır. Meriç'e göre kültür kelimesi Batı'yı temsil eder, irfan Doğu'yu. Kültür kavramı fikir dünyasının tek yönüne işaret eder. Dünyevi olan her şey kültürdür. Bunun karşısında irfan; düşüncenin bütün ufuklarını kucaklayan, yani dünyevi ve uhreviye temas edebilen, tarihsel olarak Doğu'ya ait olan kavramdır (Meriç, 2009c: 175).

Meriç, Batı'dan gelen kelimeleri Doğu ruhuna üflenen kavramlar olarak görür. Doğu-Batı kavgasını kazanmak, kelimelerin dünyasında başlatılan savaşı kazanmakla mümkündür. Bu çalışma, Meriç'in kelimeler konusundaki hassasiyeti göz önünde bulundurularak derinlemesine araştırma içermektedir. Çalışmada Meriç'in kelimeler üzerinden verdiği mücadelenin gerekçeleri ifşa edilmeye çalışılmıştır.

Bütün bunlardan hareketle bu çalışmada ilk bölümde, Cemil Meriç'in daha iyi anlaşılması ve analizinden dolayı sosyo-politik koşullar göz önüne alınarak hayatı, ikinci bölümde, Meriç düzleminde Doğu-Batı etkileşiminin tarihsel süreci ve üçüncü bölümde Cemil Meriç'in eserlerinde ele alınan kavramlar ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ENTELEKTÜEL BİR KİŞİLİK OLARAK CEMİL MERİÇ

Türk düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan Cemil Meriç'i tanıyabilmek ve yaşamı dahil edilerek ele aldığı kavramları açıklayabilmek için, bu bölümde onun hayatı, yaşadığı coğrafi koşullara ve fikir iklimine yer verilmiştir. Yapılan bu inceleme ile düşüncelerini hangi koşullarda oluşturduğu sunulmaya çalışılmıştır

1.1. Meriç'in Hatay'da İlk Yılları

Cemil Meriç, 12 Aralık 1916 tarihinde Hatay'ın Reyhaniye ilçesinde doğdu. Ailesi, Dimetokalı bir memur ailesidir. Dönemin siyasi çalkantıları dolayısıyla önce Edirne'ye sonra Tırnova'ya yerleştiler. Ancak Osmanlı ile Bulgarlar arasında yaşanan siyasi krizden dolayı, İstanbul'a, İstanbul'da kısa bir süre kaldıktan sonra da Hatay'a geçtiler. Reyhaniye'de doğmasına rağmen okul hayatı Antakya'da geçmiştir (Meriç, 2008a: 12-17).

Meriç'in doğum yeri olan Hatay, o dönemlerde siyasi kriz yaşıyor, Türkiye ile Suriye arasında arafta bir pozisyonda duruyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, bölgenin siyasi yapısından dolayı farklı bir yönetim şekli ile yönetilmiştir. Bu yönetim şekli Fransız egemenliği altında bir manda yönetim şekliydi. Dolayısı ile bu bölgenin demografik yapısı üzerinde Fransızların büyük etkisi olduğu söylenebilir. 1939'a kadar kendi iç sorunlarıyla uğraştı. Bu dönemde Hatay bağımsızlığını ilan etmiş, Türkiye bayrağına benzeyen bir bayrak bile kullanmıştır (Armağan,2010: 39). Bu etki daha sonra da görüleceği gibi Meriç'in gelişimi açısından çok büyük bir önem taşır. Kısacası belki de Cemil Meriç'i Meriç yapan, bu siyasi çalkantılı dönemlerdir.

Hüseyin Cemil'i Cemil Meriç yapan bir diğer faktör ise bulunduğu bölgenin demografik yapısıdır. Bu anlamda Hatay'ın içerisinde barındırdığı Türk, Ermeni, Yahudi, Süryani, Rum, Çerkez, Arap, Kürt Gürcü, Alevi, Sünni, Nusayri, Marunî,

Ortodoks, Katolik gibi unsurlar Meriç'in gelişimine çok büyük katkı sağlamıştır. Bu kadar farklı kimlikler içerisinde bir Türk olarak Fransız kültürü ile büyümüştür. (Meriç, 2008a: 11). Ayrıca Türkiye'de yaşanan Cumhuriyet devriminin Anadolu'ya getirdiği yenilikler Hatay'da çok daha sonra uygulandı. Örneğin şapka devrimi Türkiye'den 14 yıl sonra, harf devrimi ise 11 yıl sonra gerçekleşti. 1939'a kadar kullanılan alfabe Osmanlı alfabesidir. Hatay bürokrasisi genellikle Şamlı ve Haleplilerden oluşuyordu (Meriç, 2008: 32-34).

Sonuç olarak Cemil Meriç'in çocukluk yılları çok karmaşık bir ortamda geçmiştir. Bu sosyal yapı Cemil Meriç'in gelişimi üzerinde hiç kuşkusuz olumsuz etkilerin yanında, olumlu etkiler de bırakmıştır. Örneğin bölgedeki farklı kültür ve inançları yakından tanıma fırsatı bulmuştur.

Cemil Meriç, dış dünyaya yabancı olarak büyür. Daha çok içine kapanık, dış dünyaya kapıları kapalı münzevi bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Meriç, içinde yaşadığı bu dünyayı tasvir ederken kendisine yabancı olan dünyada sürekli dışlanıp hor görülerek, yabancılaştırılarak kendisinin dış dünyaya kapalı bir ruh haline getirildiğini ifade etmektedir (Meriç, 2009c: 22).

Meriç, yaşadığı çevreyi düşman bir çevre olarak tanımlamakta, kitaplara kaçışını, yaşadığı bu düşman çevreye bağlamaktadır. Kitaplar dünyasına yönelişinin bir zorunluluktan kaynaklandığını ifade etmektedir. Zorunluluk; çünkü yaşamak için yeni bir dünya inşa etmek zorundadır. Bu dünya, Meriç'e göre kitapların dünyasında saklıdır. Kitapların dünyasına kaçışını sadece düşman çevreye bağlamaz. Aynı zamanda yaşadığı aile yapısını da bunun bir nedeni olarak görür. Babasının ailece kitap okutmasına ve amcası Hamit Bey'in kitaplarının kendisindeki kitap merakını harekete geçiren hazine niteliğindeki kitaplarına bağlamaktadır (Meriç, 2009c: 22-23).

1.2. Meriç'in Yazı Hayatına Giriş

1.2.1. Cemil Meriç Düşüncesinin Kaynakları

Cemil Meriç'in düşüncesinin yeşerdiği ve serptiği yer Hatay'dır. Meriç burada göçmendir. Dışarıda onun için düşman bir dünya vardır. Ailesi de hiç kuşkusuz bu dünyadan etkilenmiştir. O, bu dış dünyadan kaçmak için kitaplara sığınmıştır. Roman, Meriç için vaz geçilmez bir dünya.... Görüldüğü gibi Meriç'in dünyası sadece düşman çevrenin değil aynı zamanda ailenin eğitim yapısının da bir sonucudur. Özellikle amcasının kitaplarının Meriç'in düşünce dünyasına çok büyük etkileri vardır. Gerçek dünyadan kitapların dünyasına bir anlamda amcasının kitapları ile geçiş yapmıştır. Türk sazını kendi ifadesi ile heceleyerek öğrenmiştir (Meriç, 2002: 345).

1.2.2. Meriç'in Orta ve Lise Yılları

Meriç'in bu denli önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkmasında onun yaşadığı çevrenin yanı sıra aldığı eğitimin niteliği de çok önemlidir. Meriç'in orta okul ve lise yılları Antakya'da geçmiştir. Orta ve lise yıllarında düşüncelerini etkileyen önemli hocaları olmuştur. Örneğin Lami Bey tarih ve mitoloji dersinin yanında onu yazmaya da yönlendirir. Ömer Hilmi şiire karşı iken, Ali İlmî Fani şair olarak karşısına çıkacaktır. Memduh Salim Avrupa eğitim sisteminin yetiştirdiği, Meriç'in ifadesi ile çetin ve gayet ciddi bir adam... Tarih hocası Mahmut Ali ise Ümit Meriç'in ifadesi ile, bir söz virtüözüdür (Meriç, 2008: 18-19).

Cemil Meriç, lise ve orta okul yılları dolu dolu geçmiş bir aydın olarak karşımıza çıkmaktadır. Adeta yazar olarak yetiştirilmek üzere eğitim almıştır. Önce Mösyö Moity, Meriç için yazı hayatının büyük duayenlerindedir. Kendisini anlatırken kaligrafi yeteneğinin güzelliğinden, tercüme ve telaffuz konusundaki başarısıyla iki kelimedenden en az yirmi kelimeye kadar paragraflar oluşturmasına yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Bir yandan Türkçesindeki zenginlik, diğer yandan yazı kabiliyetindeki bu gelişim sayesinde lisede kompozisyon yarışmalarında hep birinci olduğunu belirtir (Meriç, 2009c: 26).

Lise üçte Bazantay'dan Fransızca dersleri alır. Bazantay, edebiyat doktorudur. Meriç'in hayatında önemli bir yere sahiptir Bazantay. Meriç'in ifadesi ile ilk gurur darbesini Bazantay'dan yer. Anlattığı olaya göre tarih ile ilgili bir kompozisyonda on beş yirmi sayfalık metnin dörtte üçünün Bazantay tarafından silindiğini, üstelik yazısını gevezelik olarak nitelediğini belirtir. Bu olayı dayaktan daha ağır bir hakaret olarak gördüğünü ancak yazı konusunda önemli bir ders aldığını ifade eder (Meriç, 2009c: 27).

Meriç üzerinde etkisi olan bir diğer kişi Mesut Fani, daha önceleri Fransa'ya kaçmış yöneticidir. Aynı zamanda hukuk doktorudur. Fransızca'yı çok iyi bilmesi Meriç için büyük avantaj olur. Önce edebiyat tarihi dersine girer, on birinci sınıfta tarih dersi, on ikide felsefe derslerine girer. Bu dönemde beş altı felsefe kitabı okutulur. Meriç, felsefe dersinin bibliyografya zenginliği olduğunu ve her filozofun gerçekleri kendine göre ele aldığı bilincini Mesut Fani'nin felsefe dersinde öğrendiğini belirtir (Meriç,2008: 21).

1.2.3. Fikir İşçisi Olarak Cemil Meriç

Cangızbay (2009: 533) Meriç'in düşünce dünyası ve bu dünyaya katkısını anlatırken diyalektiği yöntem olarak kullanan bir düşünür, hidayete ermiş bir Marksist, Doğu hayranı ve ışığın doğudan geleceğine inanan, Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan Avrasya idealinin öncüsü bir misyoner olarak bahsetmektedir. Övgülerine devam eden Cangızbay, Meriç'i Türk-İslam sentezinin mimarı ve en canlı örneği, mükemmel bir Osmanlı, kendini yetiştiren bir Fransız hocası olarak tanıtmaktadır (Cangızbay, 2009:533).

Türk düşünce dünyasında “düşüncenin gökkuşağı” görünümünde her düşünceye sonuna kadar saygıyı esas alma niteliğine sahip olan Cemil Meriç, kendisini “fikir işçisi” olarak ifade eden bir aydındır. Yerleşik yargılar perspektifinden Türkiye’de genel kabul gören aydın tanımlamalarına bakıldığında, aydın olarak benimsenenlerin veya kabul görenlerin bir şekilde bir düşünce veya renk etrafında tanımlandıkları görülecektir (Beyazyüz ve Göka, 2006: 16). Fransa yönetimi altında Araplardan oluşan bir çevrede Türkiye’ye bağlanıp bağlanmamanın gündeminde olduğu siyasi ortamda balkan muhacir bir Türk gencinin kimlik

arayışı... Burada farklı oluşunu idrak ederek kendi sosyal ve siyasal çevreye isyan etmesi kaçınılmaz olacaktır. Lise döneminde Marks'la tanışacak ve aynı zamanda Türkçülüğe yelken açacaktır. Araplar arasında muhacir olarak, Fransız işgaline karşı Türkçü ve Fransa'nın temsil ettiği sisteme karşı da sosyalist (Emre,2009: 31) bir kimliğe bürünecektir.

Meriç yaşamı boyunca kendisine sığınacak bir liman bulamamış, dış dünyaya kapılarını kapatmış yalnız ve tedirgin bir kişidir. Kendisini hangi fikirde olduğunu tarif edemeyecek kadar dağınık bir fikir dünyası vardır. Kendi ifadeleri ile:

Benim trajedim şu birkaç satırda. Sevebileceklerim dilsiz, dilimi konuşanlarla konuşulacak lakırdım yok. Yani dilimle zevklerimle, heyecanlarımla, yarım Büyük Doğu kadrosundanım. Düşüncelerimle, inançlarımla Yön'e yakınım. Bu bir kopuş, bir parçalanış. Başka bir trajedi de şu: yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum.²

Cemil Meriç, kendisini akımlardan soyutlayarak, hepsine eşit derecede mesafeli olduğunu söylemiştir. Çünkü kendisi bir aydındır ve aydının yerini kütüphaneler olarak görmektedir. Ona göre politika kurtarıcı değildir. İşçi sınıfına karşı beslediği sevgi de platoniktir. Meriç bu durumu şöyle dile getirir.

Batıyoruz. Ayağımızın altındaki uçurumu kendimiz kazdık. Aydın gölgesinden korkuyor. Kafasıyla düşünen adamın tutunabileceği dal yok. Neden İşçi Partisi'ne girmiyorsun? Girmem, çünkü benim yerim kütüphane. Ben ışık arayan, aydınlanmak ve aydınlatmak isteyen bir insanım. Politikanın kurtarıcılığına inanmıyorum. İşçi sınıfına karşı beslediğim sevgi de platoniktir, tanımlıyorum onları...³

Bazen de yaşadığı duruma karşı kendisine bir liman aramakta, bir düşünceye yakın hissetmektedir.

Değişen nedir? Said Nursi'nin risalelerini okumak için toplanan üç beş vatandaşın tevki, tabii hukuk bakımından hamakle kaynaşan bir cinayettir. Ahlâksızlığın, bencilliğin, kayıtsızlığın ferman ferma olduğu bir ülkede, bir kitabı, ahlâktan, insanlıktan bahseden bir kitabı okuyanlar ancak takdire lâyıktır. Soğuk ve süprüntülüklerden devşirme, maddeci, sözde maddeci yayınlardan tiksinen, kendilerine insaniyetçi süsü veren bir alay züppenin sapıklıklarına iğrenerek bakan ve bir kurtuluş arayan samimi çocuklar... Davranış bakımından kendimi onlara çok yakın buluyorum.⁴

Gençlik yıllarında aidiyetini yaşayarak değil daha çok kitaplardan okuyarak hisseder. Bu aidiyetine yaşadığı dönemdeki politik koşulların büyük etkisi olmuştur.

² Cemil Meriç, *Jurnal*, İstanbul 2009g, Cilt 1, 362.

³ C. Meriç, "a.g.e"

⁴ C.Meriç, "a.g.e"

Nitekim Hatay'da yaşanan politik koşullar onun olgunlaşmasına büyük katkı yapmıştır.

Türkçülüğe de daha çok lisede kitaplardan okuyarak geldim. Yalnızdım, sosyalizmi pek tutmuyordum. Irk olarak Türktüm, Türkçülüğü seçtim. Türkçülük, yeni bir arayış, yeni bir bütünleşme ümidi idi... Türkçülüğüm de teorikti, bedbaht bir nazariyeydi Türkçülük, kökü yoktu, zaten Sancak'ta Türk yok gibiydi, Arap çoktu.⁵

Meriç'in yaşadığı dönemde bir yıldız gibi parlaması bazı kesimlerin dikkatini çekmiştir. Bunu Cemil Meriç şöyle ifade eder:

Garip mi, hazin mi bilmem. Üç dört yıl önce bir mason toplantısına çağrılmıştım. Biraderler içlerinden birinin iltifatlarını dinlemekten usanmış beni tanımak istemişlerdi. Üstatlardan biri Salâh'ın hakkımda söylediklerini hatırlatarak böyle bir tanışmanın lüzumuna inandırmıştı arkadaşlarını, yani masonlar âlemine Salâh'ın tavsiyesi ile kabul ediliyordum⁶.

Fakat Cemil Meriç, tüm bu çabalara rağmen hiçbir sınıf, düşüncede kendine yer bulmaz, Meriç, 1968'lere kadar düşünce dünyasını tavaf eden, tanımak için okuyan bir şakirt olarak kendisini tanımlar. Bu dönemi düşüncede bir çıraklık olarak görür. Çıraklık sonrasını ise naslardan sıyrılmış, bütün düşünce kutuplarını düşünce süzgecinden geçirmiş hakikati arayan biri olarak tanımlar (Meriç, 2002: 208).

Cemil Meriç bir soru karşısında kendisini yazar ve hoca, elli yıllık hayatını okuma ve okutmakla geçiren, çoğunluğu tercüme ve dördü telif olmak üzere kitaplar ve makaleler yazan, dergi ve haftalık gazetelerde eleştiriler yayınlayan, Fransızca bilen, Arapçayı çok iyi bilen, İngilizceyi anlayan, en önemli işi düşünmek ve düşündüklerini topluma sunmak olan biri olarak tanıtır (Meriç, 2014: 477).

1.2.4. Cemil Meriç ve Kitaplar

Meriç'in hayatının büyük kısmını kitaplar alır. O, kitaplara dış dünyadan kaçarken sığınır. Onlar adeta Meriç için sığınacak limandır. Meriç'e göre kitapların adeta kalbi vardır. Onların dünyasını keşfetmek için hizmette bulunulması ve kahrının çekilmesi gerektiği, karşılıksız bir şekilde emirlerinin dinlenmesi gerektiğini söyler. Ancak kitapları kutsal bir emanet olarak değil, maddi refahına hizmet eden birer hizmetçi olarak görür (Meriç, 2009g: 67).

⁵ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul 2009c, 33.

⁶ Cemil Meriç, *Jurnal*, İstanbul, 2002 Cilt 2, 258.

2. BÖLÜM

2. DOĞUDAN BATIYA

Cemil Meriç için Doğu, büyük oranda İslam coğrafyası ve Hindistan'ı, Batı ise Avrupa, ABD ve Rusya'yı kapsayan geniş bir coğrafi alanına karşılık gelecektir. Meriç'e göre Batı, akla gelen ilk anlamı ile sömürgeciliğin sistematize edildiği coğrafya iken Doğu, Batının aksine sömürü yapısından uzak, hâkim olduğu coğrafi alanda hoşgörünün egemen kılındığı manevi dünyayı temsil edecektir. Meriç'e göre Doğu önde gelen belli başlı düşüncelerin ülkesidir. Konfüçyüs, Budha, Yajna Valkiya gibi düşünce dünyasında önde gelen birçok aydın doğuludur (Meriç, 2009h: 23). Bu bölümde Meriç'in Avrupa'da yaşanan aydınlanma ile birlikte değişen dünyada Doğu-Batı hatlarının karşılıklı konumları ele alınacaktır.

2.1. Doğu- Batı

Meriç, Doğu hayranıdır. Öyle ki İran ve Hindistan'ı sürekli yad ederek onların sakin, soğukkanlı, temiz insanlarını Doğunun Batıya üstünlüğüne örnek olarak gösterir. Batıyı ise zorba, insan sevgisi olmayan ve sürekli barışı bozup kargaşaya neden olan, adaletten uzak bir kültür olarak tanımlar. Oysa Doğunun hazinelerinin dünyanın geri kalan kültür ve medeniyetlerinin istifadesine sunulması durumunda kendi zenginliğini onlara da öğreteceğine inanır (Özkul,2010: 98-99). Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları* kitabında konuyu şu şekilde ele alır:

Batılılaşmak bize ne kazandırıyor? Şahsiyetsizlik, erimek, yok olmak. Benimsediğimiz bir idam hükmüdür. Avrupalılar için Doğululaşmak diye bir şey tasavvur edebilir misiniz? Düşüncede, teknikte, tıpta, ilimde asırlarca ilerde olduğumuz halde. Medeniyetler irreductible'dir (birbirlerine indirgenemezler). Batı benim anti-tezimdir. Ben, Batı'yı, yok etmek için, temessül etmek için asırlarca savaşmışım.⁷

Cemil Meriç'in gözünde Doğu Asya'dır; Batı Avrupa ve Amerika... Bu iki kutup, tarihin hemen bütün süreçlerinde çatışma yaşamıştır. Meriç, Batının şiddeti Asya'nın ise şiddet olmayana temsil ettiğini ve insanlığın olmak ya da olmamak

⁷ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları*,2009h, İstanbul, 270

çizgisinin burası olduğunu söyler. İnsanı adalet, vicdan ve aşkın temsilcisi olarak görür (Meriç, 2009h: 108). Ona göre bu çatışmanın ana kaynağı orta çağdaki Müslüman-Doğu ile Hıristiyan-Batı arasındaki mücadeleler sonucunda tezahür etmesidir (Meriç, 2009h: 108).

Meriç'e göre Batı, tarafsız olduğunu söylese de Doğu karşısında tarafsız değildir. Batı'nın "el-kitaplarında" bugüne kadar İbn Haldun'un adı geçmez. Avrupa tarafsızlığı temsil ettiği, her türlü düşünceye kapılarını açtığı halde, Doğu'ya kapalıdır (Meriç, 2009h: 19). Bu tarafsız olma hali sadece Doğuya karşı değildir. Aslında kendi sistemini zedeleyecek her düşünceye karşı kapılarını zincirlemiştir. Elbette bu tavır yalnızca Doğuya da değildir. Kendinden olmayanlara karşı sürekli aynı davranışın sergilenmesi karşısında Marks'ın yirminci yüzyıldan itibaren düşünce kalıplarına da aynı tepki gösterilir (Meriç, 2009h: 19).

Avrupa, bireysel bencilliklerden zarar gördüğü için bencilliğini toplumsallaştırdı diye düşünür Cemil Meriç. Avrupa, kendi çıkarlarını ve/veya vahşiliğini gizlemek için türlü kılıklar uydurmuş, kavramlarla örtmeye, gizlemeye çalışmıştır. Aile, parti, sınıf gibi değerleri pençesine siper yaparak her türlü kutsal kavramı çiğnemiş, ahlakı bile ikiye bölerek kendisi gibi düşünenleri etrafına toplayarak diğerlerini ezmiştir (Meriç, 1998: 19). Meriç'e göre Avrupa, Amerika ve Asya'nın arasında yer alır. Ancak Avrupa, bunu böyle düşünmez. Ona göre Asya manevi değerlere önem verir Amerika maddiye. Yani biri ifittir ötekisi tefrit. Bu iki zıtlığın devam ettirilmesi de kendi çıkarlarına uymaktadır (Meriç, 1998: 23). Meriç Batı'nın bu girişimini İkinci Dünya Savaşı ile somutlaştırır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde ırkçılığın doğuşunu, İkinci Dünya Savaşında Amerika'nın, Avrupa'nın yaptığı gibi değerleri kılıf yapmasını eleştirir ve Asya'nın gördüğü zararları buna bağlar (Meriç, 2014: 407).

Asya ile Avrupa'yı kıyaslayan Cemil Meriç, iki kıtanın medeniyetlerinin maddi yönlerinde bir zıtlık olduğunu söylemektedir. Bu alanlarda biri kazandıkça ötekisinin kaybettiğini ifade eder. Avrupa'yı şehirleşme yaratmakta, medeniyetini şehir kültürü ilerletmektedir. Ancak Doğu medeniyetinde durum böyle değildir. Doğuda şehirler büyüdükçe sefalet giderek daha da ilerleyecek ve yoksulluğun merkezi haline

gelecektir. Bir başka deyişle kentleşme Avrupa'da medeniyeti, Asya'da yoksulluğu, sefaleti getirmiştir. Avrupa, kendisini Amerika ile kıyasladığında birçok alanda ondan geride olduğunu görecektir. Avrupa'nın, Amerika üzerinde hakları olduğunu ancak Asya'nın, Avrupa üzerinde daha büyük hakları olduğunu ifade etmektedir. Cemil Meriç, Asya'nın her ne kadar Avrupa'dan alacakları olduğunu söylese de bunun tek taraflı olmadığını düşünmektedir. Avrupa'da çok güçlü bilginler olsa da tecrübenin Asya'da olduğunu ve Avrupa'nın, Asya'nın tecrübesinden yararlanması gerektiğini ifade etmektedir (Meriç,1998: 23,24). Ona göre,

Asya'yla Avrupa hiç değilse medeniyetlerinin maddî yönleri bakımından birbirinin tersi: biri kazandıkça öteki kaybetmiş. Avrupa'yı şehir hayatı yaratmış. Oysa Doğu'da, kentlerin inanılmayacak bir hızla gelişmesi, bu talihsiz bölgeleri facia ve sefaletlerin merkezi haline getirmiş sadece. Avrupa kendini Amerika'yla kıyaslayınca, tabii zenginlikler, nüfus yoğunluğu, ferdi produktivite, ortalama istihlak seviyesi bakımından hiç de parlak bir durumda olmadığını görür. Avrupa'nın Amerika üzerinde hakları varsa, Asya'nın Avrupa üzerinde çok daha büyük hakları var.⁸

Cemil Meriç'e göre Batı, vücudun fiziksel ve ruhsal faaliyetlerini birbirinden farklı iki dünya olarak düşünüp birbirinden ayırmaya çalıştı. Fakat sonradan aslında maddi ve manevi dünya arasında bir süreklilik olduğunu fark etti. Aslında bu farkındalık insanın manevi dünyasına ilişkin bilimlerin gelişmesi oldu. Ancak Asya'nın bu konudaki tecrübesi karşısında Batı, henüz acemilik yaşamaktadır. Bu nedenden dolayı ki insan vücudunu hem maddi hem de manevi yönden tanıyabilmesi için Doğuyu kendine rehber edinmelidir (Meriç, 1998: 23-24).

Cemil Meriç, dünyanın Asya ve Avrupa olmak üzere iki imtiyazlı kıtası olduğunu tarihsel süreçte edebiyata katkısı anlamında dünyaya bu iki kıtanın egemen olduğunu ifade eder. Ancak Asya'yı bir bütün olarak değerlendirmez. Zira Asya içinde dört farklı kıtadan söz edilebilir. Bunları Filistin-Mezopotamya-Arap, İran, Hindistan ve Çin-Hindistan-Japonya olarak sınıflandırır. Meriç'e göre dünya medeniyetine yazının bulunması, geliştirilmesi, dünya edebiyatına sunulan ilk eserler ve sonrasındaki zengin katkı Asya tarafından yapılmıştır. Tüm bu gelişimin temelinde duygu ve inanç yer alır. Zeka ve zeka ürünleri ise duygu ve inancın emrinde birer araç olarak yer alır. Asya'nın edebi zenginliğinde ortak dil efsanelerdir. Avrupa ise daha çok düşünce, konuşma ve yazmada kendini

⁸ Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 1998, 22-23).

göstermiştir. Aydınlık, kesin, köşeleri belli düşünceler iklimi Asya'ya tarihini ve değerlerini öğretmiştir (Meriç, 2009a: 17-18)

Cemil Meriç son eserinde Doğu ile Batıyı iki farklı kutup olarak görmektedir. Ancak bu sadece geçmişe ait bir rasyonalitedir. Bu rasyoneliteyi anlatırken Doğu ile Batının iki ayrı dünya olduğunu ve birindeki zenginleşmeye karşılık diğerinin fakirleştiğini düşünür. Batının zenginliğini yamyamlığına, sömürgeciliğine borçlu olduğunu söyler. Bugün ise durumun değiştiğini, artık Batının dilini ve silahlarını tüm dünyanın kullanmak zorunda kaldığını ifade eder (Meriç, 2014: 473).

2.1.1. Batı İçin Doğu, Doğu İçin Batı

Cemil Meriç, Batı ve batılılaşma fikrini derinden eleştirir. Ona göre Doğu Batıdır, Batı da Doğu... Beynin iki yarısı gibidir. Doğuyu incelemeyen Batı, Batı'yı bilmeden Doğu anlaşılamaz.

Batı, Batı... Fakat zavallı dostum, Batı'yla Doğu insan beyninin iki yarım küresi. Vehimlerinden sıyrılan ruh için ne Doğu var, ne Batı. Doğu'yu incelemeyenler Batı'yı nasıl anlar? 20. yüzyılın her yeni fikir abidesinde Hint mabetlerinden getirilmiş sütunlar var. Egzistansiyalizm Upanişadlar'ı okuyanların çoktandır âşinâsı oldukları bir âlem.⁹

Cemil Meriç'e göre birbirinden habersiz bir şekilde yaşayan Asya ve Avrupa on sekizinci yüzyılda karşılaşır ve Batının Doğuya olan ön yargıları da zamanla değişir. Başlangıçta masal, klişe, önyargı silsilesi olarak gördüğü Doğuyu oryantalizm geliştikten sonra daha net algılamaya başlar (Meriç, 2009a: 18).

Meriç'e göre netlik halen gerçek anlamda tamamlanmamıştır. Batı bu kez de Doğuyu sömürülecek ilkel ülkeler olarak görmektedir. Sömürüden duyduğu vicdan azabını giderebilmek için sömürülen ülkenin insanlarını aşağılamaya çalışır (Meriç, 2009h: 24). Peki ya Doğu? Doğu'da durum bunun tam tersidir. Cemil Meriç Doğu'nun bu talihsizliğini talihlilik olarak görmekte; Doğu'daki toprak köleliğinin olmayışı ve sistemlerinin daha demokratik olduğundan kaynaklık ettiğini söylemektedir. Ancak Batı'da derebeyliğin halk üzerinde büyük baskılar yaptığını bu durumun Batı'yı emperyalizme daha yatkın hale getirdiğini ifade eder (Meriç, 2009h: 226).

⁹ Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 1998, İstanbul, 88.

Meriç'e göre Avrupa insanı Doğu'ya tepeden bakar. Avrupalıya göre Doğu düşüncesi bir nihayet değil bir "aşağı-yukarı"lıktır. Doğulu sürekli bir tereddüttedir. Zihni hep gridir. Ancak kendi düşüncesi hep nettir, nihaidir (Meriç, 2007: 143).

2.1.2. Marks ve Weber

Meriç'e göre Batı'nın Doğu'ya bakışı aydınları için de söz konusudur. Ona göre Avrupa'da Marks ile Weber sosyolojik olarak birbirine düşman olsalar da söz konusu Doğu toplumları olduğunda söz birliği yapmışçasına onun karşısında yer alır, coğrafi birliği ilmi bilginin önüne geçer. Doğu hakkındaki düşmanca fikirleri bilimsel olarak sunmaya çalışırlar. Marks, Batı'nın Doğu'yu sömürürken vicdani rahatlığı için çaldıkları minareye kılıf uydurur. Weber ise dünyanın merkezi Avrupa'yı görür. Ona göre insanlığın gelişimine öncülük eden Avrupa'dır. Diğer medeniyetler onu takip eder ancak. Avrupa akılcılığın sembolüdür, ona benzeyen başka bir medeniyet de yeryüzünde yoktur. Sinaî kapitalizmin ana merkezi Avrupadır. Onun diğer ülkelere kapitalizmin sınırına gelebilmişlerse de nihai olana, yani kapitalizme geçememişlerdir. Bunun sebebi Avrupa'daki Protestan ahlakıdır. Ancak Meriç, buna katı bir şekilde karşı çıkar. Weber'in düşünceleri için "Protestan ahlakına yamamak istediği rasyonalite" ifadesini kullanır ki bu irrasyonalitenin ta kendisidir der. Weber'in bu fikirlerini kapitalizmin bütün ahlaksızlıklarını kapatmaya çalıştığı bir örtü olarak değerlendirmektedir (Meriç, 2009c: 187-188).

2.1.3. Asya'nın Avrupalılaşması Avrupa'nın Asyalılaşması

Meriç, Doğu-Batı çatışması çizgisinde Doğu'nun Batılaştığı fikrine karşı çıkar. Bu dikotomiye temelden reddeder çünkü Asya'da tatsız tuzsuz Avrupalılaşma fikri batıda çok daha farklı tezahür edecektir. Çünkü Avrupa'daki birçok filozof Avrupa'nın kurtuluşunu doğuda görüyordu. Çünkü artık Avrupa doğudan sadece ipek ve baharatı değil aynı zamanda şiir, inanç, felsefeyi de istiyordu. Biliyordu ki edebiyata doğudan girilir. Doğudaki Hümanizma insanı kucaklıyordu ve Doğusuz bir hümanizma sakat doğacaktır. Meriç'e göre Avrupa Asyalılaşıyordu, Asya Avrupalılaşıyordu (Meriç, 1998: 87-88).

2.1.4. Doğu ile Batı Teması

Batı ile doğu arasında tarihi süreç içerisinde birçok alanda sayısız ilişkiler olmuştur. Bu temaslar aracılığı ile Doğu ve Batı bir birini tanımıştır. Meriç'e göre Doğu ile Batı'nın en büyük tanıtıcısı kitaplar üzerinden olmuştur. Ancak bu konuda Batı, bizden daha öndedir. Teferruatı bir yana bırakarak şöyle bir şema çizebiliriz: Batının tecessüsünü kamçılayan ve şuurundaki doğu imajını besleyen iki ana kitap var. Birincisi, 18'nci asrın ilk yıllarında basılan Galland'ın *Binbir Gece* tercümesidir. Sokaktaki adam için doğu, hâlâ *Binbir Gece*'de yaşayan hayal ülkesidir. Kaynakları tanımak isteyen batı aydınları ise, susuzluklarını Herbelot sayesinde gidermeye çalışmışlar. Başka bir deyişle, Avrupalı bilginler, İslam dünyasını Herbelot'nun *Doğu Kütüphanesi* yardımıyla tanımıştır. Çünkü *Doğu Kütüphanesi*, Hugo'dan Nerval'e, Tennyson'dan Lamennais'ye kadar birçok batı yazarının başvurduğu bir kaynak kitaptır (Meriç, 2009e: 109-110).

Meriç'e göre Doğu-Batı teması daha çok Batı'nın Doğu'yu tanınması, onunla temasa geçmesi ile mümkün olmuştur. Öyle ki bu temaslar esnasında Doğu'nun Batı'nın her alanında tesir etmesi ile sonuçlanmıştır. Meriç, bu bağlamda Batı'nın dini inançlarında bile Doğu düşüncesi olduğunu düşünür. Ona göre ilmi açıdan hemen her alanda Batı kaynaklarında Doğu izleri çok ciddi bir şekilde görülmektedir (Meriç, 2009c: 148).

2.1.5. İbn Haldun

Cemil Meriç, Doğu-Batı çizgisinde temasını kitaplar üzerinden gerçekleştirdiğini düşünür. Bu anlamda İbn Haldun'un hem Doğu-Batı sentezindeki yerini hem de kendi kaynaklarımızı tanıma adına önemli doneler vereceğini düşünmektedir. Ona göre “Müslüman Doğu, Ortaçağ Avrupa'sının hocası idi” bu dönemde en önemli mütefekkir olarak Abdurrahman İbn Haldun'u görecektir. Onun için: “*Tarihi yaşamış ve yaratmış bir insan. İbn Haldun'u İbn Haldun yapan Mukaddime*” dir (Meriç, 2009h: 68), ve “*Mukaddime bulutları dağıtan bir rüzgâr*” dır. Sonra onu İtalyan düşünür Vico ile kıyaslayarak “*Tunuslu filozof bir kartal gibi*

yükselir bulutlara. İtalyan zirveye tırnaklan ile tırmanır. Hakikati adım adım fetheden bir sabır; büyük ve yiğit” olarak tasvir etmektedir (Meriç, 2009c: 232).

Meriç'e göre Haldun (1332-1406), Müslüman coğrafyasında yetişmiş en büyük âlimdir. Fakat kendi dönemine ait ne öncesi vardır ne sonrası (Meriç, 2009h: 138). Meriç; Haldun'u sadece Arapça bilen, buna rağmen kendi çağının bütün bilgi kaynaklarını tanıtmış, onların toplanmasında yol gösterici olmuş bir zekâ olarak söz etmektedir (Meriç, 2009e: 263). Hür düşüncenin vatani olarak bazen Batı bazen de Doğuyu işaret eden Meriç, on dördüncü yüzyılda yaşamı İbni-i Haldun'u on yedinci yüzyılda yaşamış Bousset'ten daha Batılı görmektedir (Meriç, 2009h: 23). Buna rağmen İbn Haldun, Batı tarafından gereken ilgiyi görmemiştir. Meriç, Batının Haldun'a karşı tavrını eleştirirken Batının görmezden gelişini eleştirir, Haldun'u Batıya tanıtacak olan Sacy'nin tahlillerinin görmezden geldiğini söylerken aynı zamanda Batının bu görmezden gelişle birlikte İbn Haldun'dan yararlanılmayı ihmal etmediğini de ifade eder (Meriç, 2009h: 175).

Ancak durum Türk düşüncesinde de çok farklı değildir. Mukaddime bütün dillerden önce Türkçeye çevrilir (1730). Üçte ikisi Piri Zade Sait Molla tarafından müzeyyen ve tantanalı bir üslup ile çevrilen bu şaheseri Cevdet Paşa tamamlar (Meriç, 2009e: 277). Namık Kemal de benzer şekilde İbn Haldun'dan övgüyle söz eder. Fakat hepsi bu kadardır. Zira on dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren entelektüel kesim Batı hayranlığı ile kendi değerlerini görmezden gelmektedir (Meriç, 2009e: 277).

Meriç, İbn Haldun'un ilme yaptığı katkılara da değinir. Özellikle sosyal ilimlerinde teolojii temizleyip onun yerine akli hâkim kılması sosyal bilimler açısından çok önemli bir metodolojik yaklaşım olarak görmektedir (Meriç, 2009h: 70)

Meriç için Mukaddime, aynı zamanda İslam'ın orta çağdaki tanımlayıcısı ve felsefi bir eserdir (Meriç, 2009h: 68). Bu eser sadece kendi dönemini değil aynı zamanda bulunduğumuz dönemin ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Meriç, özellikle Arap modernleşmesi üzerine çok ciddi bir tesir yaratabileceğini düşünür. Onun için Mukaddime İslam dünyası için sadece bir tarihi vesika değil aynı zamanda bir sıçrama tahtasıdır (Meriç, 2009e: 271).

Meriç, Mukaddime'nin konusunu tarih olarak tanımlar. Ona göre Tarih, gerçeklik ve bilgidir. Bugün Arap dünyasındaki temel sorunların kaynağı da tarihten gelmektedir. Mukaddimedede sözü edilen en önemli iki gerçeklik devlettir. Ancak Haldun'un geliştirdiği teoriyi eleştiren Meriç, tarihin geçmiş ve kapanmış bir dönemin sosyolojik olayları olarak kalması gerektiği ve bugünün insanına bir şey kazandırmayacağı görüşünü savunur (Meriç, 2009e: 275).

2.1.6. Batının Sömürü Kurumu UNESCO

Cemil Meriç, önceki bölümde söz edildiği gibi Asya ile Avrupa arasında (özellikle 18.yy'dan itibaren) başlayan temasından itibaren Avrupa'yı sömürgecilikle suçlamıştır. Avrupa'nın, Asya ve dünyanın diğer kısımlarını sömürürken bunu kurumlar aracılığı ile yaptığını ifade etmektedir. Bu kurumların en başında UNESCO'yu görür. Cemil Meriç, UNESCO'yu denizkızına benzetir ve görünen süslü başın altında zavallı bir kuyruk ve her türlü aldatmacanın ve gizli olduğunu söyler. Amacının Asya ile Afrika'yı terbiyeli bir sirk hayvanı haline getirmek olduğunu savunur (Meriç, 2014: 407).

UNESCO kapitalizmin binbir mistifikasyonundan biri. UNESCO ideali bir nevi afyon. Milyonları, kudurmuş sürüler halinde birbirine saldırtan yalanları Asya imal etmedi. Irkçılık Fransa'da doğdu, Almanya'da gelişti, Amerika'da uygulanmaktadır. Sevgili Amerika bir yandan sulhun, hürriyetin havarisidir, bir yandan kendi vatandaşlarına kuduz köpek muamelesi yapar. UNESCO açığız düşünce canbazlarının büyük bir iştahıyla memelerine sarıldıkları garip bir inek. Türk edebiyatı namına, okuması yazması olmayan bir panayır soytarısının, bir Yaşar Kemal'in hezeyanlarını dünya piyasasına sürer. UNESCO süslü kutularla sunulan bir afyon. Amacı Asya'yı, Afrika'yı terbiyeli bir sirk hayvanı haline getirmek, kurdun dişlerini törpülemek ve köpekleştirmek onu. Geçelim¹⁰...

2.1.7. Yeni Düzen Doğu- Batı Ekseninde Yeni Dünya

Cemil Meriç, İmparatorlukların yıkımından sonra yeni bir dünya düzeninin kurulduğunu ifade eder. Ona göre artık geniş kıtalara hükmeden imparatorlukların yerini iki bloğun aldığını düşünür. Bu blokların siyasi ideolojileri aslında birbirinden pek de farklı değildir. Hedefleri dünyayı sömürmek olan, kutupları ayrı olan bu iki devlet SSCB ve ABD'dir. Pençelerini birbirlerinin karnına geçirmiş canavara benzetir ve benzerliklerinin en dikkat çekici özellikleri olduğunu söyler.

¹⁰ Cemil Meriç *Jurnal*, 2002, İstanbul, cilt 2, 126-127

Benzerliklerin başında her ikisinin de Fransız İhtilali'nin ürünü olmasını, kadınları da şiddete dahil etmelerini, yasa ve araçlarının aynı olmasını gösterir. İki yüzlü olan bu canavarın bir yüzü kapitalizm, diğer yüzü de komünizm olarak görülmektedir (Meriç, 2009c: 217).

2.1.8. Batıda İki Avrupa

Cemil Meriç, Avrupa'yı eleştirirken onu kökten reddetmez. Avrupa'nın mutlaka bir diğer yüzünün de olduğunu ifade eder. Avrupa'nın bir yüzü sömürü, kıyıcılık, kendi çıkarından başka bir şey düşünmeyen; diğer yüzü adalet, eşitlik, hak gibi kavramlara değer verendir. Birinci Avrupa, eline ne geçerse sömürmek ister; ikincisi, eline geçen değerleri insanlık çıkarına kullanmaya hassastır. İki Avrupa'nın da kullandığı dil aynı fakat fikir bakımından taban tabana zıttır. İkisi de az gelişmiş ülkeleri kendilerine yetişmeye çağırıyor. Ama ikisi de önce kendini düşünüyor. Cemil Meriç, iki Avrupa'dan birini sömürücü diğerini liberal olarak nitelemektedir. Avrupa'da hızla artan nüfusa kaynak bulmak için sömüren Avrupa, az gelişmiş ülke kaynaklarını hizmetlerine sunuyor. Artan nüfusa sözlerini geçirebildikleri ölçüde bunu canla başla mücadele ederek yapıyor. Bu kaynakları ihtiyar Asya ve Afrika'dan temin ediyor. Bunu yaparken de liberal Avrupa'nın dilini kullanıyor (Meriç, 2009f: 125).

2.2. Doğu ve Avrupa

2.2.1. Batılılaşma Süreci

Cemil Meriç'e göre batılılaşma Türkiye'de üç aşamada zuhur etmiştir. İlk adımı Tanzimat'la ikinci adımı Meşrutiyet'le üçüncü adımı ise Cumhuriyetle atılmıştır. Ancak Cumhuriyetle, batılılaşma kılık değiştirip çağdaşlaşma olmuş ve bu üç merhalede batılılaşma gerçekleşmiştir.

Batılılaşma veya modernleşme süreci Türkiye'ye tabandan değil de tepeden inmeceli bir biçimde zuhur etmiştir. Batılı gibi giyinmek onun gibi davranmak gibi çok yönlü biçimsel devrimler tamamen modernleşmenin özünde bir sapmayı meydana getirmiştir. Bu tür oluşumlar giderek Türk toplumunda bir zihniyet oluşumuna

kültürel kurumlaşmaya sebep olmuştur. Merkezi yönetim (asker, sivil) Tanzimat ve sonrası yürütülen tüm toplumsal yapıya yönelik değişme sürecinde benzeri çizgiyi izlemiştir (Türkdoğan, 2002: 200). Türkiye’de batılaşma süreci, suni bir şekilde tezahür etmiştir. Öyle ki Cemil Meriç, Türkiye’deki batılaşma sürecini anlatırken düşünceyi bir meyve ağacına benzetir ve kendi meyveleri yerine Avrupa’nın meyvelerini aldıklarını söyler (Meriç, 2009h: 28).

Cemil Meriç, Batın’ın Doğu karşısında yükselişini Osmanlı döneminde ciddi bir şekilde başladığını düşünür. Osmanlı, düşünmeye pek gerek görmediğini çünkü Kur’an ı Kerim onun yerine düşündüğünü toplumsal rolleri en ince ayrıntısına kadar belirlediğini ifade eder. Osmanlı’nın düşünmesini “Nasrettin Hocanın Hindisine” benzetir. Savaş meydanlarında zafer kazanmaktan başka bir düşüncesi yoktur. Teokrasi ile yönetilir ve roller önceden bellidir. Din onun yerine düşünür. Ancak bu kabuğu zaman zaman tarikatlar deler. Devamında Sünnilik bu kabuğu çatlatır. Osmanlıyı, altı yüz yıllık süreçte at sırtında kovalamak- kaçmak arasında geçirdiğini ifade eder. Cemil Meriç’e göre Osmanlı son dönemlerinde, üniformalılar toplum yerine düşünür. Bunun baş mimarı olarak Mustafa Kemal’i görür (Meriç, 2009g: 354).

... Ve üniforma giyen düşünce. Mustafa Kemal kafanın yalnız dışını değil içini de tanzime kalkıştı. Batı şapkaydı. Şapka ve itaat. Kalabalığın yerine şef düşünecekti. Kur’an rafa kalktı. "Nutuk" çıktı ortaya. Bir nutuk ve bir fırka. Bir lokma ve bir hırka. Önder önüne gelenin kellesini vurdurdu. Fırka hiçbir zaman ağzını açmaya cesaret edemeyen kalabalıkların ağzına vurulan kilide bir yenisini daha ekledi. Sonra yenildi içildi. Ve hazret sirozdan kıvrandığı yataktan bir tanrı olarak kaldırıldı. Bir tanrı veya bir şeytan. Atatürkçüyüz. Atatürkçülük asil cumhuriyetin resmi dinidir. Mitosu olmayan sığ, dalsız budaksız bir din. Tam robot dini. Bu gidişle bütün dünyanın Atatürkçü olması gerekecek. Yaşasın Atatürk, ulan biz Atatürkçüyüz. İbadet ve iman bu üç beş hecede başlayıp bitiyor.¹¹

Cemil Meriç, ne Atatürk’ün yeniliklerini ne Osmanlı düşünme şeklini beğenmedi... Çünkü Osmanlı döneminde din, bireylerin günlük en basit davranışlarını bile belirlemeye kalkmıştı ve yasakladığı her şeyi Osmanlıların gizli de olsa yaptığını, bu gizlenmenin şuurda ciddi hasarlara yol açtığını, giderek berbatlaştığını, bireyleri ikiyüzlüştürdüğünü keskin bir dille ifade eder. Cumhuriyet

¹¹ Cemil Meriç, *Jurnal*, İstanbul 2009g, Cilt 1, 354.

yeniliklerinin ise yüzeysel olduğu, yurttaşların bu değerlere inançla bağlı olmadığı için karşı çıktığını söyler (Meriç, 2009g: 354).

2.2.2. Kendini Tanıyabilme

Cemil Meriç, Türk aydınının kendini tanıyamamasından yakınır. Ona göre Türk aydını, Avrupa'yı Avrupa'nın istediği kadar tanıyor. Yaşayabilmek için Türk aydınının dünyayı ve dünyadaki yerini tanıması gerektiğini ancak henüz bunu başaramadığını söyler (Meriç, 2014: 106).

Meriç, Osmanlı aydınının Avrupa'yı ehlileştirebileceğini düşündüğünü ancak ehlileştirmeye çalışırken kendi değerlerinden olduğunu düşünür. Özellikle Namık Kemal ve neslinin Avrupa'yı ehlileştirdiğini zannettiğini, Genç Batı'nın her nazına, her cilvesine katlanan ihtiyar birer âşık haline geldiğini ifade eder (Meriç, 2009c: 139).

2.2.3. Fransız İhtilalinden Günümüze

Tanzimat, Batı tehdidi karşısında ortaya çıkmıştır. Askeri odaklı modernleşmeden politik odaklı modernleşmeye geçiş dönemi olan bu dönemde Fransız işgalinden sonra oluşan boşluğu 1831 yılında başlayan Mısır meselesi bu tehdidin en önemli örneğidir. Bu bağlamda bu dönemde yükselen ulus- devletleri hükümetlerle halk arasında bir kopuş zemini oluşturuyordu. Osmanlı gibi çok uluslu bir devlette hiç kuşkusuz bunun etkisi daha çok hissedilecekti. Bunun önüne geçmek için Tanzimat kadrosu saray ile tebaa arasında bir köprü görevi görmeyi, reformların bu köprüyü güçlendirilmesine yönelik olması hedefleniyordu. Fransız ve endüstri devrimlerinin yol açtığı, nasyonalizm ve kapitalizm gibi siyasi ve iktisadi dönüşümler Osmanlı gibi geleneksel, çok uluslu imparatorlukları derinden etkiledi (Gencer, 2008: 56). Batıda yaşana bu durumu Cemil Meriç, Osmanlıda su alan bir gemi olarak tanımlamıştır.

Meriç, 1789'dan sonra Fransız İhtilali'nin yalnız Batı feodalitesini değil aynı zamanda ihtiyar Doğunun da sonunu getiren bir gelişme olarak nitelendirir. Osmanlı'nın 89'a kadar fark edemediği bir medeniyeti bu tarihten sonra fark edeceğini ifade eder. Ancak Osmanlı bu dönemde maneviyatını henüz

kaybetmemiştir. Bu tarihten sonra artık kendi gücünden şüphe duyar, Avrupa hayranlığı başlar ve bu hayranlık bir süre sonra yerini teslimiyete bırakır (Meriç, 2009c: 135).

Cemil Meriç Doğu'nun Batı karşısında teslimiyetini 89 yılında başlatır. Bu tarihi geminin su almasına benzetir. Burjuvazinin zaferi ile ihtiyar Doğunun ölümünün bu tarihe denk geldiğini, çözümlenin bu tarihte başladığını, Osmanlının mecalsiz kalışını ve artık eski günlere dönemeyeceğini anlamasını bu döneme tekabül ettiğini ifade eder. (Meriç, 2009g: 109)

... Bu ülke 89'dan beri su alan bir gemi. 89'da tasfiye edilen yalnız Batı aristokrasileri, yalnız derebeylik nizam-ı içtimaisi değil; 89 burjuvazinin zaferi, ihtiyar şark'ın da ölüm çanı... Asırlarca kırıllardan baş alan Devlet-i Aliyye'nin mecalsiz avuçlarında fetih kılıcı yok artık, dilenci keşkülü var. Birbirinin gırtlığına sarılacakları mesut günü ipe çeken renk renk insan... Ve nihayet çözümlü. Hasta adam hâlâ can çekişiyor. Can çekişen yalnız o mu?¹²

2.2.4. Türk Aydın'ın Avrupa'yı Tanıması

Türk aydını Avrupa'yı tanıyor mu? Bu soruya Cemil Meriç, “hayır” olarak cevap verir. Çünkü Türk aydını, sadece Avrupa'yı değil kendisini de tanımıyor. Tarihlerinden kopuk yaşadıklarını, Türk sosyologlarının yeteri düzeyde alan çalışmaları yapmamakla eleştirir (Meriç, 2009c: 108). Meriç'e göre, başkalarını tanımanın temel koşulu kendini tanımakla geçer. Ancak Türk intelijansyası ne kendilerini tanıyorlardı ne de başkalarını. Yani batılılaşma süreci içinde Türk intelejansiyamız kapalı bir pozisyon içindeydi. Üstelik Batı da Doğuya karşı kapanmıştı. Doğu, Batı'yı ancak Batı'nın Doğuya müsaade ettiği oranda tanıyabilirdi. Kendi değerlerine de yabancılaştığı bu süreçte “İslâmiyet, mavi sakalın kırkinci odası.” olmuştu. Kısaca Asya, ne Batı'da tanınıyordu ne Doğu'da, “Asya, kâşifini bekleyen bir seyyare” olmuştu (Meriç, 2014: 106).

Dostoyevski, “Avrupa'yı kendimizden çok daha iyi tanıyoruz”, diyor. Biz ne kendimizi tanıyoruz, ne Avrupa'yı. Tarihimiz mührü sökülmemiş bir hazine. Sosyologlarımız bir Kızılderili köyünü keşfe gider gibi, alan çalışmalarına koyuluyorlar. Avrupa'yı, Avrupa'nın istediği kadar tanıyoruz.¹³

Meriç'e göre, Doğu-Batı diyalogu devam ediyordu. Meriç, bu durumu Namık Kemal'i eleştirerek açıklar. Ona göre Namık Kemal Batı'nın Doğu'yu tanımadığını iddia eder ancak bu düşüncesine temelde karşı çıkar. Çünkü Batı'yı yeterince

¹² Cemil Meriç, *Jurnal*, İstanbul 2009g, Cilt 1, 109

¹³ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, 2009c, İstanbul,108

tanımayan Türk aydınıydı ve büyük oranda bu düşüncenin etkisi Türk düşüncesini Avrupa'nın karşısında mağlup etmişti (Meriç, 2009c: 123). Meriç'e göre Türk aydını, yalnızca Avrupa'yı değil diğer zirve düşünceleri de tanımıyordu. Türk düşüncesinin Avrupa ile tek rekabeti kitapçılarla sınırlıdır. Avrupa'nın ilerleyişinin temel argümanlarını bilmiyordu. Bildiği tek boyutlu bir Avrupa'ydı. Türkçe konuşan birer Fransız'dı (Meriç, 2009c: 139).

Meriç'e göre Doğu karşısında Avrupa hep yekvücuttur. Doğu İslam'la özdeşleşmiştir. Bu durumda bütün dini ve manevi değerlerimizi yok etsek bile Batının gözünde değerimiz değişmez. Dünyada Avrupa'nın karşısında tezat kıta olarak Asya duruyordu. Avrupa var gücü ile Asya ile mücadele ediyordu. Nitekim Avrupa, Doğu karşısında içindeki tüm çatışmaları bir kenara bırakır ve Hristiyan olur. Belki bu körü körüne değildi ama eğer söz konusu İslam ile Hristiyanlık arasında bir tercihse batılı tercihi Hristiyan'dan yana yapacaktır. Meriç, Batı'da bu düşüncenin aksine bizde bir kendi kimliğinden utanma söz konusu olduğunu düşünür. Buna gerekçe olarak da Müslüman, Doğulu, Türk oluşundan, tarihinden ve dilinden utanmasını gösterir. Mermi Uygur'un, orta çağ felsefesini okuturken İbn Rüşd'ten bahsetmemesini, Berke'nin, edebiyat tarihini yazarken Endülüs şiirinden habersiz oluşunu, Kıbrıs davasında Batının desteğinin olmamasını yine aynı konuyla ilişkilendirir (Meriç,2009g: 384-385).

2.3. Cemil Meriç İçin Osmanlı

Cemil Meriç'in eserlerinde ve çeşitli söyleyişlerinde Osmanlıya bakışını iki farklı şekilde görebiliriz. Birincisi adalet ve eşitlik değerlerini önemseyen bunları yüceltip değer veren fetihten fethetme koşan imanlı, güçlü, itidalli, kudretli bir cihan devletidir. İkincisi ise Tanzimat'tan beri bir bocalayış bir çırpınış içinde kimlik sorunu yaşayan bir hasta devlettir (Yılmaz, 2005: 28). Türkdoğan, Tanzimat sonrası Osmanlı batılılaşmasını merkezi yönetim (asker, sivil) Tanzimat ve sonrası yürütülen tüm toplumsal yapıya yönelik değişme sürecinde tepeden inme bir batılılaşma politikası izlediğini düşünür (Türkdoğan, 2002: 200). Meriç ise Osmanlı toplumunu Tanzimat'a kadar doğulu bir medeniyet, Tanzimat'tan sonraki yılları Batı'ya yöneliş olarak görmektedir. Batı için bu durum tam tersidir. Osmanlı, fetih döneminde

karanlıktadır. Bu dönemde yaşadığı çileli durumdan çıkmak için düşünmek mecburiyetindedir. Osmanlı için bu dönemde düşünmek için hiçbir sebep yoktur (Meriç, 2009h: 154).

Cemil Meriç, Osmanlı yükselme dönemini, uyguladığı sistemle göklere çıkarır. Meriç, Osmanlı feth ettiği toprakları gücü ile gerçekleştirdiğini ve adaleti ile buraları yönettiğini ifade eder. Yükseliş dönemindeki başarıyı yeniçeri sistemine bağlar. Askeri yapıyı, Osmanlı yükseliş döneminin en önemli kurumu olarak görür (Meriç, 2014: 472). Osmanlı'daki 'Millet Sistemi'ne de dikkat çeker. Onun için Osmanlı, bu sistemle kendinden olmayanları da kucaklamıştır. Fetih politikasında, uyguladığı adalet sistemi ile ruhuna uygun davranmıştır. Osmanlı'nın uyguladığı adalet politikasının göstergesi olarak, kadıya verdiği yetki olarak görür (Yılmaz, 2015: 29). Meriç, Osmanlı'yı, tarihi süreç içerisinde mucize olarak görür, ırk ve din kaynaşmasından doğan bu mucizenin, başka bir örneğinin olmadığını da söyler (Meriç, 2007: 260).

Osmanlı, yâdelleri kanıyla vatanlaştırmıştı, kanıyla ve adaletiyle. Kâfir çocuklarına kucağını açmış, onlara kendi ruhunu nefhetmişti. Mağlupların evlatları birer cihan pehlivani oldular: "Ruy-u zemine şemşir gibi" saldıığımız "demir kuşaklı birer cihan pehlivani". Yeniçeri, hidayete eren küfür, dost olan düşmandır. Damarlarında yabancı kan taşıyan yüzbinlerce insan, küfürü yok etmek için kanlarını sebil ederler. Yeniçeri, Osmanlı'nın en büyük mucizesi. Avrupa'yı Avrupa'ya, kâfiri kâfire kırdırmak. Evet, ama zulmeti nura kalbetmek için... O zafer şahinleri, birer sulh güverciniydiler. Ülkelere sefalet değil, hakikat ve medeniyet götürüyorlardı. Bir davetçiler, kardeşliğe, adalete, saadete davet¹⁴

Cemil Meriç, Osmanlı'nın Yükseliş döneminde Batı karşısında irşat edildiğini, onlarla anlaşmaya gerekli görülmediği çünkü gücün kendilerinde olduğunu, politika kulislerinde kazanılacak bir zaferin zafer olmadığını bunun yapay bir başarı olduğunu dile getirir. Ancak Tanzimat'ı, bir tereddütler dönemi olarak görür. Dönemin aydınlarını, Batı karşısında gaflette olduklarını, tarihi gerçekleri unutarak Batı'nın sunduğu gösterişli hayata aldandıklarından dolayı onları ağır bir dille eleştirir (Meriç, 2014: 471).

Osmanlı ideolojisinin belirgin karakteristik özelliklerinden biri de yönetim ile yönetici (hükümdar/tebaa) arasında başka bir birimin olmamasıdır. İktidar, gücün merkezini temsil ediyordu. Toprak sistemi ve vergilendirme düzeni, Batıda görülen Aristokratik yapıdan çok uzak bir şekilde tasarlanmıştı (Zürcher, 2009: 31). Meriç

¹⁴ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, 2014, İstanbul, 472

ise Osmanlı tarihini, yükseliş döneminde toplum ile iç içe olduğunu tasvir eder. Aydın halk arasında bir sosyal sınıf olmadığını, herkesin eşit olduğunu belirtir. Yoksulluğu ile zenginliği ile tam bir eşitlik var olduğunu düşünür. Meriç'e göre kimse de bu durumdan şikâyetçi değildir. Toplumun herhangi bir zümresi çıkar ya da imtiyaz peşinden koşmaz. Tanzimat (Babıâli'nin Avrupalılaşması) sonrasında halk ile saray arasında kopukluğun yaşandığı dönem olarak görür. Aydın ile halk arasında uçurum oluşur. Bu devirde aydın bürokrat gibidir. Halktan tamamen kopmuştur (Meriç, 2009c: 137).

Kapitalizm, Osmanlının sonunu getiren bir sistemdir Meriç için. Doğunun geri kalışının nedeni Batı'da yükselen kapitalizmle mücadele edemeyişi ve onun karşısında yenilmesidir (Meriç, 2009h: 108).

Cemil Meriç, Osmanlının Tanzimat'a kadarki dönemi ile Tanzimat sonrası dönemini anlatırken Osmanlı saltanatının keyif ve refah içinde, halkın dertlerinden habersiz yaşadığını ve bu durumun fetihlerden gelen zafer sarhoşluğu içinde olduğunu söyler. Böyle bir rahatlık ve keyif içinde Farabi ve İbn Sina gibi bilim adamlarının kitaplarına bakılmadığını ifade eder. Avrupa'nın da, Osmanlıyı barbar olarak gördüğünü söyler (Meriç,2009h: 125).

2.3.1. Osmanlı ve Batı

Cemil Meriç, Osmanlı ile Avrupa'yı birçok konuda kıyaslamaya gitmiştir. Meriç için Osmanlı bazen Avrupa karşısında yalnızdır. Ancak Osmanlı ordusunun güçlü olması ve adaletin gerçek manada tecelli etmesi onun Avrupa karşısında güçlü olmasını sağlıyordu. Osmanlı'da ideoloji de yoktu zaten. Çünkü kaynağı Kur-andır ve düşünmek şerhler ve tefsirler aracılığı ile gerçekleşiyordu. Osmanlı, Avrupa'ya karşı yalnızdı. Kılıç ve adalet ile muzaffer olan bir ülkenin kendini lafla müdafaaya ihtiyacı yoktu. Osmanlının herhangi bir ideolojisi olmamasına karşın Avrupa'nın da dünya görüşleri sadece ideolojiden ibaretti. Osmanlının dünya görüşündeki zıtlıklar şerh ve tefsirler ile zenginleştirilebilirdi. Osmanlının tamamen maneviyata dönüşmüş düşünce yapısından kaynaklanan bu zıtlığın sonucu olarak, Osmanlı entelektüeli Avrupa'yı batılı bir canavar olarak görmekteydi (Meriç, 2002: 210).

Cemil Meriç'e göre Osmanlı'da tefekkür tekti, Kuran yetiyordu. Devletin yapısında, sosyal alanda ve eğitimde de bu geçerli idi. Osmanlı, inancına kapanarak

uzun bir süre kapalı kalmıştır dünyaya. Diğer bir deyişle Osmanlı, kapalı toplum özelliği taşıyordu. Kapılarını Batı'ya kapalı tutmuştu. Sadece Avrupa'ya da değil Hint'e de kapatmıştı. Kısacası, ötekini yaratmıştı kendi inanç dünyasında. Bir tek İran'a kapılar açıktı hem de bütünüyle (Meriç, 1998: 86).

Meriç, dinin Osmanlı yaşamını bütünü ile etkilediğini düşünür. Ona göre Osmanlının önünde iki yol vardı biri cennet biri cehennem. Müslüman olduklarından cehennemin geçici olduğunu düşünüp cennete ulaşacaklarını düşünüyorlardı. Osmanlıda yokluk düşüncesi yoktu. Mutlak bir inançla bağlıydılar İslam'a. Bu da düşüncenin olmayışı ile ilişkiliydi. Çünkü düşüncenin olabilmesi için yokluğun tedirginliği gerekecekti. Onun için '*Dünya ahiretin tarlasıydı*'. Anadolu, bir hazine idi Osmanlılar için. Hem insanı hem gelirlerinin büyük kısmını oradan karşılıyorlardı. Meriç'e göre aç insan düşünemeyecekti, düşünmek sınıflı toplumlarda zuhur ederdi. Kaldı ki Osmanlıda sınıflı bir toplum yapısı da yoktu. Ona Kuran yetiyordu. Bunun dışında bir başka düşünceye ihtiyaç yoktu. Önceleri Osmanlı'nın karşısında Avrupa kaçırıyordu. Sonra o, Avrupa'dan kaçtı. Son noktada kaçmayı bıraktı ve Avrupa'ya teslim oldu. Bu durum, Osmanlı için bir yıkılıştı (Meriç, 2009h: 138).

Batıda bir silâhtır kelime, bizde bir ses, yani bir nota. Batıda insan ezeli bir kavga içindedir. Ferdin fertle, ferdin toplumla ve tabiatla kavgası. Kelimeler ideolojilerin emrinde birer dinamit. Rahip, toprak kölelerini kelimelerle zincirler. Toprak köleleri şatoyu kelimelerle devirir. Şatoyu ve kiliseyi. Sınıflı toplumların kaderi ölmek için öldürmektir. Topla, tüfekte veya kelimeyle. Goethe: Ya örs olacaksın, ya çekiç demiyor mu? Tefekkür, bir zevk olmaktan çok bir mecburiyet-i elime. Batılı, tarihini kuşatan bu çetin kavgada yok olmamak için düşünmek zorundadır. Osmanlı bahtiyar bir toplum. Tezatları kılıçla çözmeye alışmış. Hakikati bulanların, aramağa ne ihtiyaçları var? Tefekkür tereddüttür, şüphedir; inkârla iman arasında bocalayıştır.¹⁵

Meriç, Osmanlının yıkılışını, temelde düşüncede bulur. Bunun nedenini düşüncenin olgunlaşma koşullarında arar ve bu koşulların Osmanlı fetih döneminde olmadığını dile getirir. Hatta bu dönemde düşünce, Osmanlı toplumu için bir felaket olarak görülmüştür. Osmanlı toplumunun Batı karşısındaki yenilgisini iki sistemin mücadelesi olarak görür. Onun için Batı, endüstriyel sistemin temsilcisiydi Doğu, askeri sistemin... Mücadeleyi, nihayetinde askeri sistemin karşısında endüstri toplumu kazanmıştır. Artık Avrupa, Osmanlı'da hâkimdir. Burjuvazi, savaşmadan

¹⁵ Cemil Meriç *Mağaradakiler*, 2007, İstanbul, 234.

Osmanlı aydınını kendi emrine alacaktır. Ancak Osmanlı’da bu teslimiyetin sonunda düşünce ve his dünyasında zafer elde ettiğini düşünür. Meriç’e göre bu zaferler sahtedir. Çünkü anti tezi olmayan düşünce kaybetmeye mahkûmdur. Zaferi de sahtedir. Meriç, bu zaferi “*Pironvârî zaferler, pirüsvarî zaferlerden daha tehlikelidir.*” olarak ifade etmiştir (Meriç, 2009h: 154).

Meriç, Avrupa’nın, maddeciliğine rağmen Hristiyan olduğunu dile getirir. İçinde barındırdığı düşüncelerin bütün kutupları ile bir olarak Hristiyan. Hristiyan dünyası için ise tek düşman Doğu. Haçlılarla mücadelede destanlar yazmış Doğu dünyası, Batı için korkunç bir güçtür. Ancak daha sonra Batı, doğunun zaaflarını keşfedip Doğu’nun kavramları ile saldırır. Batı, Doğuya karşı adeta kuzu postunda bir kurt olmuştur. Meriç, bu savaşı savaş meydanları yerine yatak odalarında kazanılan zafer olarak nitelendirir (Meriç, 2009d: 9).

Meriç için Osmanlı imparatorluğunun en güçlü yanı İslamiyet’ti. Avrupa’nın 18. Asırdan beri İslamiyet’e karşı verdiği mücadele ve Osmanlı’da kazandığı zafer ile batıcılığı resmi kılsa da İslamiyet’in temellerinin çok güçlü olmasından dolayı gücünü her zaman korumuştur (Meriç, 2009h: 271).

Meriç, Osmanlı’nın yükseliş ve çöküş dönemini anlatırken önce üç kıtaya hükmedilen zamanları hatırlatır. Osmanlı ve diğerleri olmak üzere dünyanın iki kutuplu olduğunu söyler. Ancak sonra bu zaferlerin yerini mağlubiyetler almaya başlayınca Osmanlı, geçmişteki ihtişamından da utanmaya başlar. Daha sonra bu utancın yerini unutkanlık alır ve kendini Avrupalı zanneder. Ancak Avrupa’dan kabul görmez ve geri kalmışlığını yüzüne vurur. Daha sonra aydınlar, bunu benimseyip kendileri tekrarlamaya başlar (Meriç, 2009c: 98).

2.3.2. Din, Osmanlı ve Batı

Meriç için Osmanlı’nın tezadı Avrupa’dır. Onun için Batı, dinsizlikle şatoyu devirdi, din adeta Batı için afyon¹⁶ iken Osmanlı’da, Osmanlıyı ayakta tutan bir hakikatti (Meriç, 2009c: 179-180).

¹⁶Ergun Göze, Üç Büyük Mustarip adlı kitabında, Karl Marx’ın “Din Afyondur” düşüncesi hakkında Meriç’in MTTB milliyetçi gençlere verdiği bir konferanstaki düşüncelerini şöyle aktarıyor: “... Mesela din afyondur sözü Katolisim için doğrudur” ayr. bk. Göze Ergun, Üç Büyük Mustarip, (), 61.

Meriç İçin Avrupa, Ortaçağ anlayışında kilise etkisi ile yönetiliyordu “Şato kiliseye dayanıyordu, kilise, nass'a.”. Batı, din ile akıl arasındaki mücadeleye sahne oluyordu. Akıl, ilerde egemen olacaktı. Akıl, Şatoyu yıkacaktı. Şato, yani yönetenler. Bu sınıf ve din imtiyazlılar sınıfı. Üçüncü sınıf bu yapıyı, ancak akılla yenebilirlerdi. Avrupa’da “*Hıristiyanlık, eski toprak köleleri için karanlık bir mahpesti, maddecilik arz-ı mev'ut; din zilletti, dinsizlik haysiyet*”. Bu döngü uzun süre devam etti. Çünkü Burjuvazi iktidara geçer geçmez kiliseyle nikâh tazeledi. Kiliseyle, yani nass'la. Batıda, aklın bayraktarlığını yalnızca halk yapmaktaydı. Feodalite, burjuvazi, kapitalizm kavga içindeydi; din ise bir afyon görevi görmekteydi. Ancak Osmanlı için durum tam tersi idi. O kaynağını dinden alıyordu. Belki bunun için benzerdi ama onun gibi ayrıcalıklı bir sınıf değildi. Yönetenle yönetilen arasında bağı, güçlü bir bağ. Eşitsizliği ortadan kaldırıyordu. Osmanlı toplumu, insan haysiyetine ve inanç birliğine dayanır. Osmanlı ve Avrupa’da dinin iki farklı tezahürü ve yansıması olarak aktarmıştır. Dinsizlik, Batının yükselen değerleri için hayırlı olduğu kadar Doğu için de o kadar meşumdur. Zira Batının ilerleyişi Doğu için çöküş ifade eder (Meriç, 2009c: 180).

2.3.3. Demokrasi ve İslamiyet

Tarihin eski dönemlerinden bu güne demokrasi için birçok şey yazıldı çizildi. Demokrasi kimisi için gerçekleşmesi zor bir ütopya, kimisi için tam tersi bir durumdu. Meriç için demokrasi, ikonoloji kitabındaki gibi alnında asma yapraklarından bir taç, sırtında kaba saba giysiler, bir elinde nar, ötekinde yılan olan tarife uygundur. Meriç’e göre toplumsal dönemler içinde anlamı sürekli değişen, her çağa göre anlam giydirilen bukalemun bir kavramdır (Meriç, 2009c: 171)

Meriç, demokrasiyi Batı kaynaklarına başvurarak tarif ediyor. Voltaire’in ayak takımının despotizmi, Montesquieu’nun fazilet, Maistre’nin hırs, Vaherot’un adalet, Proudhon’un ruhani ve cismani iktidarların sona ermesi, Thierry’nin ahlaki bir alçalış şeklindeki demokrasi tariflerini kullanır (Meriç, 2009c: 171).

Meriç, yukarda verdiği tanımlardan sonra İslam ve demokrasi kavramlarını karşılaştırmıştır. Ona göre İslam’da tam bir eşitlik hali mevcuttur. İnsan hakları Kur’an’da tarif edilmiş tam bir adil toplum vardır. Yönetenlerle yöneticiler arasında Allah karşısında da toplum karşısında da tam bir eşitlik vardır. Kul olmak, Allah’a tam

olarak yönelmek bir mümin için bu eşitliğin sağlanması için yeterli bir şarttır. Bu eşitlik kardeşlik hukuku ile sağlanmıştır. İslam, toplumun bütün fertleri arasındaki hak eşitliği inancını kabul eder (Meriç, 2009c: 172).

Meriç, İslam'da güç ilişkilerini de ele alır. Ona göre, İslam'da güç ve kontrol doğrudan Allah'tandır. Sultanın seçim veya herhangi bir yöntemle başa gelmiş olması durumu değiştirmez. Kur-an, bir anlamda mümin için bir anayasadır ve bu anayasanın dışına çıkanların kontrolü birçok yolla denetlenir (Meriç, 2009c: 172).

Meriç'e göre İslam'da toplumsal sınıf yapısı da yoktur. İslam, tüm insanlık içindir. Putperestliğin, İslam dünyasında yeri yoktur. Ancak İslam'daki bütünü koruma düşüncesi, zaman zaman onları da korumuştur. İslam'da, Müslüman Müslüman'a eşittir. Bu eşitlik toplumun içerisindeki maddi güce bakmaksızın geçerlidir. İslamiyet'in temel mefhumu eşitliktir ve bu bir amaç değil haktır. Hürriyet ise eşitliğin farklı bir ad ve görünüşü olmasına karşın eşitliğe denktir. Sınıf ve imtiyazın İslam'da yeri yoktur. Böyle bir ortamda herhangi bir tahakküme karşı hürriyetten söz etmek de mümkün olmaz. İslam'daki yönetim biçimini de kanun ve düzen hakimiyeti olarak tanımlar (Meriç, 2009c: 173). Fikir özgürlüğü de birinin diğerine zorbalık veya üstünlük taslama aracı değil, bir uyarı ve irşat aracı olarak kabul etmiştir. İslamiyet'teki demokrasi ile Batı demokrasisini karşılaştırıp gerçek demokrasinin İslamiyet'te olduğunu, Batınının ise farklı bir ruh hali içinde olduğunu söyler (Meriç, 2009c: 173-74).

2.3.4. Osmanlı'da İslam ve Batı

Meriç'e göre İslam medeniyeti bir bütündür. Tarihi süreçler içerisinde bir dalgalanmalar, gelgitler yaşamıştır. Fakat hiçbir zaman ana kaynağından kopmamıştır. Meriç, bu kaynakları Kur-an ve hadis olarak görecektir. Kur-an indiği tarihten bu yana milyonlarca insana ışık kaynağı olduğunu ifade etmektedir (Meriç, 2009e: 48). Meriç, İslam'ın başlangıcı ve sonu gibi belli ritmik dönemlerinin olmadığını düşünür. Bunu yerine İslam'ın doğar doğmaz güçlü olduğunu söyler. Ancak İslam sınırlarını genişlettikçe farklı sorunlar doğduğunu ve bu sorunları çözmekte sorunlar yaşandığını ifade eder. Meriç, Peygamber döneminde bu gibi sorunları Peygamber'in(s.a) rahat bir şekilde çözdüğünü, sonraki dönemlerde Kur-an ve sünnetin ışığında çözüldüğünü dile getirir (Meriç,2014: 238).

Meriç, İslamiyet'in kendi tarihi çizgiler içinde dönemlere ayırmıştır. İlk asrı maneviyatın en güçlü olduğu dönemler olarak niteler. Bu dönem Meriç için daha çok ilim ve edebiyat ile hemhal olma dönemidir. Ancak, İslamiyet'in en olgun olduğu dönem olarak 9, 10 ve 11. yüzyılları görmektedir (Meriç, 2009e: 107). Bu dönemler İslam için bir altın dönem olarak nitelendirilebilir. Cemil Meriç'e göre İslamiyet'in olgunlaşması ve doktrin haline gelmesi dokuz, on ve on birinci asırlara tekabül eder (Meriç, 2009e: 107). Böylece daha nitelikli kaynaklar sunmaya başladı. İslam, Batı karşısında da kayıtsız kalmamıştır. Yunan düşüncesini titizlikle ele almış, işe yarar bilgileri kullanıp diğerlerini dışlamıştır (Meriç, 2009d: 10).

Cemil Meriç, Osmanlı'nın Tanzimat'a kadar olan kısmından övgülerle bahseder. Osmanlıda toplum yapısının ana belirleyicisi İslamiyet olmuştur. Onun karakteristik özelliklerinden kaynaklanan bütünleştirici yapısı, Osmanlı devlet bütünlüğünün korunmasına neden olmuştur. İslam, Osmanlı için hayatidir. İslam'ın Osmanlı için önemini şöyle dile getirirken ülkedeki farklı ırkların bir arada tutulabilmesini İslam'ın sağladığını, bu birlikteliğin biyolojik bir birliktelik olmadığını; kan bağı ile bir ilgisinin olmadığını söyler. Bu birliktelik, birlikteliklerin en mukaddesidir. Rengi ne olursa olsun aynı inanç etrafında yüzyıllarca birleştirici olmuştur (Meriç, 2009c: 181).

Meriç, İslam'ı tanımanın tek şartı onu kabul etmekle olacağını dile getirmektedir. Aksi takdirde onu anlamak imkânsızdır. Buradan şu sonucu çıkarmak da mümkün olmaktadır. Meriç, eğer İslam'ı bütün yönleri ile kabul etmemiş olsaydı böyle bir cümleyi kurması mümkün olmayacaktı. Batı'yı işaret ederek İslam'ın dış görünüşüne bakarak daha tarafsız yaklaşabileceklerini, bunun imkânsız olmadığını düşünür (Meriç, 2014: 106).

Tarihin belli dönemlerinde Batı, Doğu toplumlarına din üzerinden baskı kurmuştur. Hiç kuşkusuz Batı, tarihsel dönem boyunca İslam'la savaştığı kadar hiçbir din ile mücadele etmemiştir. Bu mücadelenin zirve noktası Osmanlı devleti olmuştur. Meriç'e göre Batı, Osmanlı'yı dinsizleştirmek, onu İslam'dan koparmak için türlü kılıklara girmiştir. Tek emeli, Osmanlı'yı dinsizleştirmektir. Dinsizleştirmek, yani "etnik bir toz" haline getirmektir. Çünkü Batı dinsizliklerin yurdu. Batı için nasıl kurtuluş dinsizleşmek ise Osmanlı için de yok oluşturma (Meriç, 2009c: 180).

Bu ülkenin bütün ırklarını tek ırk, tek kalp, tek insan haline getiren İslamiyet olmuş. Biolojik değil, moral bir vahdet. Yani vahdetlerin en büyüğü, en mukaddesi. Aynı şeylere inanmak. Aynı şeyleri sevmek, aynı şeyler için ölmek ve yaşamak. Lazı, Kürdü, Arnavudu düğüne koşar gibi ölüme koşturan bir inanç bu. 600 yıl aynı potada erimek ve kainata meydan okumak, zaferden zafere koşmak, beraber ağlayıp, beraber gülmek. Sonra çözülüş, çürüyüş, kokuş. Ve bir mezarlık haline gelen memleket. Tarihin dışına çıkan Anadolu. Tarihin ve hayatın. Ve Avrupa kapitalizminin uyuz köpeği intelijansiya. Bu çöküşde kıyametlerin ihtişamı yok. Şiirsiz, şikayetsiz, bir frengi şankrının kemirdiği bedbaht uzviyetlerin çirkinliği var. Ve intelijansiya, efendilerinin fırlattığı kemikleri yalamakla meşgul. Havlamasını bile unutmuş. Dişsiz, kuyruksuz. İnsan, inançlarını kaybedince çomarlaşıyor. Dinsizlik irticaların en affedilmezi. En yiğit orduyu en miskin sürü haline getiren veba.¹⁷

Meriç, Avrupa'nın Osmanlı topraklarında yapmak istediklerini anlatırken Tanzimattan bu yana süregelen emelinden söz eder. Bu emel, Türk aydınındaki mukaddesi, yani İslam'ı yok etmektir. Bu mukaddes yerine kendi mukaddesini aşılama istemez. Çünkü amacı, Osmanlı devleti ile bütünleşmek değil, onu Hristiyanlığa kazandırmaktır. Ayrıca Osmanlıya teklif edeceği daha değerli bir mukaddesi de yoktur (Meriç, 2009c: 176).

Avrupa, haçlı seferlerinden beri İslam'la bir mücadele içerisindedir. Batının bu mücadeleler boyunca hiçbir zaman İslamiyet'i tanıma gibi bir amacı olmamıştır. Her ne kadar düşünce kaynakları İslami kaynaklar olsa da Batı hep İslam'a düşmanca bakmıştır (Meriç, 2009f: 125).

2.3.5. Tanzimat Dönemi Yaşanan Batılılaşma Hareketleri

Meriç, Tanzimat'ı Osmanlı'nın batılılaşma dönemine girişi olarak ele almaktadır. Onun için yukarıda da belirtildiği gibi bu dönem geminin su almaya başladığı dönemdir. Osmanlı'nın batılılaşmaya başlaması, Batının kendi içerisinde verdiği mücadelede feodalite ve teokratik yapının çökertilmesine denk gelmektedir. Feodalite ve tekrasinin çöküşü Avrupa'da yeni bir toplumsal düzenin oluşmasına karşılık gelir. Bu düzen, Osmanlı'nın da eski düzenini tepetaklak edecektir (Meriç, 2009h: 27- 28). Bu dönemde, Osmanlı'nın direkt yıkılmamasını kapitalist devletlerin kendi aralarında verdikleri mücadeleye borçlu olduğunu ifade eder (Meriç, 2009h: 55).

¹⁷ Cemil Meriç, *Jurnal cilt II*, 2009b, İstanbul, 156.

Osmanlı İmparatorluğu çöküş devrinde yıkılmamasını, kapitalist devletlerin rekabetine borçludur. Abdülhamit bu çöken ülkeyi 33 sene Avrupa'nın rekabeti sayesinde ayakta tuttu.¹⁸

Meriç “...Tanzimat'la Avrupa girer bize, Mason localarıyla, özel mekteplerle, mürebbilerle der (Meriç, 2009: 139). Tanzimat'ta bu yolla Osmanlı, batılılaşmaya başlar. Tanzimat'ta Batı düşüncesi gelişmeseydi Avrupa kapitalizmi gelmeseydi, Osmanlı İmparatorluğunun daha uzun süre ayakta kalabileceğini düşünür. İmparatorluğun bütün yükünü 1839'a kadar Türklerin taşıdığını iddia eder. Bu tarihten sonra hızla ilerleyen Batı karşısında suskun bir imparatorluğu görür (Meriç, 2009h: 222-223). Bu dönemden sonra bir bedbahtlık içerisinde olduğumuzu dile getirir. Bir neslin yaptıklarını, diğerinin silmesinden ve dolayısı ile böyle bir medeniyetin henüz kurulamadığından yakınır (Meriç, 2009h: 107).

Meriç'e göre Tanzimat, doğrudan Batılılaşmak olarak algılandı ancak bu çağdaşlaşmak değildi. Memleket gerçeğini anlamadan Batı medeniyetinin içine düşülmesi, borçlanmalar, Osmanlıyı Batıya muhtaç etmiştir. Meriç'e göre Avrupa'nın teknolojisi de bir tehlikedir. Diplomalı sayımız çok olsa da aydın sayımızın azlığından şikayet eder (Meriç, 2009h: 285). Tanzimat döneminde hatta Tanzimat'tan bugüne kadar aydınlarımızın hangi sınıfa ait olduklarının belli olmadığı; Roma'yı fethedenlerin torunu, Protestanlığın kurulduğu ülkenin aydını olan Almanlardan farklı olarak geçmiş ile gelecek bağının da koparıldığı bir zümre haline geldiğini söyler (Meriç, 2009h: 154).

Ancak Meriç, Tanzimat döneminden sonra Batı etkisinin Osmanlı'da görülmesi ve “*Çağın bütün hastalıklarının bu dönemde girmesinin*” bu dönemin tamamen teslim olduğu anlamına gelmediğini anımsatır. Çünkü Tanzimat nesli onun için en azından iffet ve haysiyetini korumuştur (Meriç, 2009c: 128) Meriç, Tanzimat'tan sonraki aydın kesime ise ağır ithamlarda bulunarak onları “*Müstağrib*” olarak nitelendirir. Tanzimat eserlerini taklit, intihal ve tercüme den ibret olarak ifade eder (Meriç, 2009c: 139).

Osmanlı'da Tanzimat'tan sonra yaşanan gerileme, Avrupa'nın Osmanlıya karşı iştahını kabartır. Osmanlı aydını üzerinde İslam'la mücadelesini başlatır. Bu mücadele, Tanzimat'ta başlar ve günümüze kadar gelir (Meriç, 2009c: 176).

¹⁸ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notlar ve Konferansları*, 2009h, İstanbul, 55.

Tanzimat aydını için Batı, fethedilecek bir dünya idi. Ancak böyle bir şeyin gerçekleşmesi mümkün değildi. Ancak Tanzimat aydını, henüz mazisini yani iffetini kaybetmemişti. Zaten bu dönemde amaç batılılaşma değildi, sadece bir keşifti onun için. Tanzimat aydını, Türkün henüz yıkılmamış olan zevkini, Avrupa'nın fuhşiyatını titizce hudut dışı bırakmaya çalışmıştır (Meriç, 2014: 482).

2.4. Cumhuriyet ve Batılılaşma

Savaş sonrası yeni devletin kuruluşu bir hayli sancılı olmuştur. Özellikle eski rejim etkilerinin halen devam etmesi ve yeni yönetimin eski rejimle taban tabana zıt yönetsel anlayışı, bu sancılı dönemi daha da çıkmaz hale sokuyordu. Üstelik devlet yönetiminde dinsel etkinin azaltılması ile dinin Kürtler ve Türkleri başta olmak üzere birçok etnisiteyi içinde barındırma özelliği de giderek azalıyor, bunun sonucu Kürtler ve Türkler arasında gerilim giderek artıyordu. Bu gerilim aynı zamanda eski rejim yanlıları ile yeni rejim yanlıları arasında dini temelli gerilimi hızla tırmandırıyordu. Ülke içerisinde giderek bir iç hesaplaşmaya bağlı bir buhran havası oluşmuştu. Bu gerilimin sonucunda galip gelen M. Kemal ve hükümeti yoğun bir reform programına girişir. Bu reformlar II. Meşrutiyet dönemindeki yenilikler ile benzerlikler taşır. Bu dönemde anayasayı geri getirme çabaları 1908'de amacına ulaşır. Çoğulcu ve nispeten özgür bir ortamda 1913'e kadar kısmen paylaşılır ve nihayetinde kökten bir laikleşme düzeni meclisten geçirilir (Zürcher, 2009: 256-257). Bu sefer de benzeri bir süreç gerçekleşecektir. Kemalist ideolojinin bu süreçteki amacı ülkeyi laikleştirmek ve modernleştirmektir (Zürcher, 2009: 247-256). Atatürk'ün modernleşme fikri hiç kuşkusuz Batı'dan bağımsız bir fiil olarak görülmemiştir. Halil İncılık, "Atatürk ve Demokratik Türkiye" kitabının Atatürk'te "Modernite ve Modernleşme" başlığı altında bu durumu "*modernleşmede Atatürk inkılâbı, topyekûn bir ihtilaldir. O Batı'yı hayat felsefesi ile ve onun bütün sembolleri ve değer-hükümleriyle benimsiyordu.*" şeklinde ifade eder (İncılık, 2009: 39).

Cemil Meriç, yukarıda belirtildiği gibi Cumhuriyet dönemini Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan batılılaşma hareketinin bir devamı olarak görmektedir. Yani Osmanlı'nın fetih dönemine olan özlemi devam etmektedir. Cumhuriyet dönemini çok açık bir şekilde ele almaz. Onun Cumhuriyete bakışı, daha çok eleştirel olmuştur

(Çağan, 2010, 132). Cumhuriyet dönemini bütün kütüphanelerin yıkıldığı, bütün geçmişin yok edildiği talihsiz bir dönem olarak niteler (Meriç,2002:160).

Cemil Meriç, bu dönemi eleştirirken özellikle aydın kimlikler üzerinden gider. Bunların başında Nurullah Ataç vardır. Meriç, Nurullah Ataç'ı dönem eleştirilerini de içinde barındırarak hastalıklı, rejimin bütün sefaletini edebiyata sokan dilekçe yazarı olarak tanımlar.

“Atatürkçülük ve Ataç... yıkılan imparatorluğun iki büyük hastalığı, hayır iki küçük hastalığı. Adi ve mikroskobik. Ataç'la büyük, iki kutuptur, birleşmez. Ataç, Mustafa Kemal rejiminin bütün sefaletlerini edebiyata sokan şımarık, yılışık, cahil ve kabiliyetsiz bir dilekçe yazarıdır.” Meriç, 2002: 159,-160)

Meriç'e göre bu dönem, bir taklit ve gölge dönemidir. Tek parti döneminde Türkiye'nin bütün irfanı Hachette'ye gelen kitaplardan ibaretti. Efendisinin ilaçlarını çalıp içen uşak rolü... Bu taklit daha çok Tanzimat'tan beri süregelen bir taklit ve/veya bir şekilciliktir (Meriç, 2009h: 292).

Cemil Meriç'in, Cumhuriyet dönemi fikirlerinde zaman zaman çelişkiler görülmektedir. Mustafa Kemal'i, Cumhuriyeti kuran büyük kumandan (Meriç:2014:111) olarak tasvir ederken, bir başka yerde de Mustafa Kemal'i insanların kafalarının içini de düzenlemeye kalkan biri olarak görür. Kalabalığın yerine düşünen, batının şapkasına itaat eden, Kur'an'ı rafa kaldırıp yerine Nutuk'u çıkaran, her önüne gelenin kellesini vurduran, halkın ağızına kilit vurmaya devam eden biri olarak eleştirir (Meriç, 2009g: 354).

2.4.1. Harf İnkılâbı

Meriç, Cumhuriyet dönemi eleştirilerine devam eder. Harf inkılabı konusunda Cemil Meriç, inkılapçılara ağır eleştirilerde bulunur. Kendisine harf devrimi ile ilgili sorulan soruya devrimin öncesine bakılmasını ister. İslam harflerinin gelişmeye engel olduğunu öne sürenlerin aslında Avrupa'nın yok edicilikle görevlendirilmiş yazarları olarak görür. Asıl amaçlarının bizi tarih, irfan ve İslamiyet'ten uzaklaştırmak olduğunu söyler. Başlangıçta dürüst aydınların da bunlara kandıdığı ancak daha sonradan gerçeği gördüklerini ifade eder (Meriç,2014: 479). Sosyoloji notlarında ise Cemil Meriç harf inkılâbını “*dünyanın hiçbir devletinde böyle bir devrim yoktur*” diye eleştirir. Sonra Meriç, eski harflerin bizleri Kur'an'a, İran

kültürüne, batı Türk lehçesindeki lehçe farklarına ve maziye bağladığını söyler (Meriç, 2009h: 272).

Meriç, eski harflere geri dönmenin de kısa vadede işe yaramayacağını fakat böyle bir şeyin gerçekleşmesi durumunda Osmanlı gibi Türkiye'nin de Ortadoğu'da kaybettiği fonksiyonunu tekrar kazanabileceğini düşünür (Meriç, 2009h: 272). Bu düşüncenin de fetih dönemi hayallerinin yeniden gerçekleşmesi için yapılması gereken bir değişim olarak ele alınabilir.

Cemil Meriç, dil davası diye bir konunun olmadığını, asıl sorunun entelektüelin yabancılaşp başkalaşması ve kendi toplumuna karşı düşmanlaşmasının olduğunu söyler. Halktan kopuk olan entelektüelin, halktan farklı olarak Batının kitaplarını okuduğunu, halkın anlamayacağı bir dili konuşmaktan utanacağını, Kur 'an'daki kelimelere tahammül edemediklerini söyler (Meriç, 2009h: 295).

2.4.2. 1960 Sonrası

Meriç'e göre 1960'lara kadar Türk düşüncesi henüz tam bir teslimiyet içinde değildi. Zayıf da olsa bir direniş vardı izm'ler üzerinden Batı'nın bütün ideolojileri 60'dan sonra Türkiye'ye akmaya başladı. Tazminattan sonra batılılaşma hareketlerine karşı suskun olan halk, yavaş yavaş sesini yükseltmeye başladı. Bu dönemde yasak bölge kalmamıştı artık; İslâmiyet de serbestti, sosyalizm de (Meriç, 2007: 229).

Meriç 1960'lı dönemi setlerin yıkıldığı, Avrupa'nın bütün batıl inançlarının yayıldığı bir dönem olarak görür. Bu döneme kadar Batı hakkında hiçbir fikre sahip olmayan aydınların bütün irfanı Hachette'ye gelen kitaplardan ibaret olduğunu söyler. Türk düşüncesinin bu dönemden sonra Batının düşünce taarruzuna hazırlıksız yakalandığını, hangi şartlar altında doğduğunu bilinmeden sosyalist düşüncenin, gençler tarafından kabul edildiğini ifade eder. Çünkü Tanzimat'tan itibaren İslamiyetle birlikte yasak olan ikinci şey sosyalizmdi (Meriç, 2009h: 292).

2.4.3. Said Nursi ve İslamiyet

Batı'nın Tanzimat'la birlikte iyiden iyiye Osmanlı'yı kontrol altına alması ve Batı hegemonyası etkisinin güçlü şekilde hissedilmesi Cumhuriyet döneminde de

devam etti. Meriç'e göre bu etkinin karşısında herhangi güçlü bir direniş yoktu. Batılılaşma havası ilk defa Said Nursi tarafından engellenme girişimi olarak ele alındı. Tanzimat'tan itibaren başlayan yenilikçilik dalgası Nur hareketi ile gerilemeye başladı. Nur hareketinin yok sayılması devrim yobazları için büyük bir hata olmuştur. Meriç'e göre aydının görevi fildişi kulesini yıkarak bu mazlum kitleyi muhabbetle bağrına basmak, acısını anlamaya çalışmak olmalıdır (Meriç, 2009c: 249). Meriç, Said Nursi'nin talebelerini havarilere benzetir. Birbirine sıkı sıkı bağlı bir havari gurubu. Said Nursi'ye de bir mürşit rolü vermektedir.

Nurculardan önce kalem var diyecektir. Önce hayal sonra bu hayallerin bir bir gerçekleşmesi, yani kaderleri önceden yazılmış bir havari gurubu olarak tanımlar. Said-i Nursi'nin konuşmalarıyla laikliğin kartondan setlerinin yıkıldığını, kent-köy, çağdaş uygarlık düzeyi ile Anadolu, şüphe ile inancın karşı karşıya geldiğini söyler. Bu mücadelenin kaynağını bir çatışma durumu, yani iman ile küfrün, hakikat ile sahteciliğin kavgası olarak görür. Nurculuğun, bir tepki olduğunu, kısır döngü içindeki üniversitelere karşı medresenin, küfre karşı imanın, Batıya karşı Doğunun isyanını temsil ettiğini ifade eder (Meriç, 2009c: 248-249).

Meriç'e göre Nurculuk, geçmişle bugünün muhasebesidir. Tanzimat'tan beri hızla devam eden modernleşme harekâtına bir başkaldırıdır. Kaynağını hakikatten yani kendi öz tarihinden alan bu gurubu dönemin yöneticileri göz önüne almak zorundadır. Onları yok saymak Meriç'e göre gaflettir. Aslında “*Said Nursi bütünü ile bir tekrardı*” yani tarihsel gerçekliğin tekrarıydı (Meriç, 2002: 216-217). Meriç, Jurnal'de Said Nursi'yi bir kavga adamı, yıkılmaz bir irade, sert ve müsamahasız bir mizaç, özü ve sözü bir iman abidesi olarak tanımlar. Said-i Nursi, altmış yıl her kahra, her cefaya göğüs gererek mücadele eden biricik dava adamıdır. Söndürülmek istenen mukaddes ateş onun güçlü nefesiyle meşaleleşir, Anadolu insanının gönlünde bir remiz olur. Deccallara meydan okuyan insanın remzidir. Karanlıkta bırakılan nesiller Nur Risaleleri'ni heceleyerek şuurlanırlar. Said'in kuvveti yalnız hafızasından, yalnız bilgisinden, yalnız büyük cedel kabiliyetinden gelmiyor. Cesarete susayan insanımız ananevi irfanın bu pervasız temsilcisinde asırlardır aradığı ihlâsı, feragati, bir dava uğruna nefisini feda etmek celadetini de bulur (Meriç, 2009f: 125).

2.4.4. Nazım Hikmet ve Sosyalizm

Meriç için Nazım Hikmet, Türk edebiyatına şiiri getiren adamdır. Nazım Hikmet'i "*Heyecanı, dili ile yerli, kullandığı malzeme ile beşeri*" olarak tanımlar. Sosyalizmi ise Batı'nın Tanzimat'tan sonra insanlığa kazandırdığı en güzel sistem olarak görüyor. Sosyalizm için "*müphem*" kavramını kullanıyor. Bu yeni sistemin insanlığa yayılması zordur onun için. Ancak bu sistem, şairlerin tecessüsü ile aktarılabildi insanlığa. Meriç'e göre bu çağdaş dinin bir diğer cazibesi de yasak olmasındandır (Meriç, 2007: 238).

Meriç'e göre sosyalizm, Batıda başlayıp Doğuda gerçekliğini bulan bir rüya gibidir. Sosyalizm içinde ateizmi barındırsa da bu mistik bir ateizmdir. Meriç'e göre sosyalizm bir anlamda on dokuzuncu yüzyılın ilmi ile Rus mistiğinin bir kaynaşmasıdır. Nazım, bu dini çoktan keşfetmiştir ve Batının sömürü düzenine karşı kendisini sosyalizmde bulmuştur (Meriç, 2007: 238).

Cemil Meriç'e göre, Nazım Hikmet'in dünya görüşü tarihimizin karanlık dönemlerine dayanan ve aynı zamanda ruhun ücra köşelerinde dolaşan bir tecessüstür. Onun amacı, kendi düşüncelerinin ulaştığı yerdeki hayatları, onların yaşantılarını, düşüncelerini dile getirmektir. Ancak Nazım'ın bunu yapması için Türkçe'de Nazım'ın bulunduğu döneme kadar henüz uygun bir yöntem yoktu. Bu da Nazım'ı arayışa sokarak yeni bir anlatım oluşturmasına itmişti. Nitekim Nazım, karışık bir üslupla Kitab-ı Mukaddes'in dalgalı ve seci'li üslubunu hatırlatan bir dil yarattı. Bu anlamda şiir ve düşüncede yeni bir tarz oluşturdu. Nâzım'ın Türkçesi, dilin varabileceği bütün sınırları zorlayan ve daha sonraki nesillere yol gösteren bir Türkçedir. Ne var ki, şairi geniş hazırlıklı, soğukkanlı bir düşünce adamı sanmak da yanlıştır (Meriç, 2007: 239).

3. BÖLÜM

3.1. KÜLTÜR DEN İRFANA

Modernleşme ile birlikte hızla yükselen Batı karşısında Doğu, giderek güç kaybetmiştir. Bu süreç içerisinde gücünü kaybeden Doğu dünyası, Batı'ya karşı yeniden kendisini konumlandırmak zorunda kalmış ve toplumsal yapısında birçok değişiklik yapmıştır. Değişim süreci, Önceleri Osmanlı'da daha sonra Türkiye de de uzun bir dönem devam etmiştir. Bu değişim ve dönüşüm özellikle fikir dünyasında önemli derecede etki bırakmıştır. Osmanlı'nın coğrafi konumu nedeni ile fikir dünyasını şekillendiren Arap ve Fars kökenli kavramlar yerine artık batı kökenli kavramlar yer almaya başlamıştır. Cemil Meriç, toplumsal yapıların keskin değişim ve dönüşümlerini bu dönemde yaşamış bir aydın olarak ele alır. Yazara göre, düşünce dünyasında yaşanan köklü değişimlere karşı Türk aydını, uyanık olmak zorundadır. Çünkü ona göre Batı, emperyalistti ve bu amellerini, kavramların dünyasında savaşı kazanarak gerçekleştireceklerdi. Bu bağlamda, bu bölüm Cemil Meriç perspektifinde Doğu-Batı hattında kavramlar ele alınacaktır.

3.1.1. Kültür

Kültür kavramı, birçok yaklaşımla açıklanmaya çalışılmış kompleks bir kavramdır. İsmail Doğan, kültür kavramını en basit ve toplu olarak toplumların tarihlerinden devir aldıkları maddi ve manevi miraslar olarak tanımlar. Bu tanımdaki mirasla kast edilen mimari yapılar, ilim ve bilgi toplamı teknik yöntem ve aletler, idari mekanizma ve yapı, sanat eserleri vb. manevi mirasla kast edilen ise fikir ve düşünce sistemleri, inançlar, örf ve adetler, değer hükümleri, teşkilatlanma usulleri, sanat ve eğlence anlayışları, müzik vb.dir (Doğan,2010: 313). Ali Şerati, tarih boyunca bir toplumda meydana gelen bütün maddi ve manevi değerlerin bütünü olarak ifade eder. Georg Simmel ise kültür hakkında “*sadece insanidir... kültür insanın kusursuzlaştırılmasıdır, ama insanın her kusursuzlaştırılması kültür değildir*” der (Simmel,2009: 332). Ziya Gökalp kültür kelimesini “hars” ve “tezhip” olarak ele alır (Gökalp,2007: 230). Gökalp, ‘hars’ kavramını ‘medeniyet’ kavramı ile kıyaslayarak açıklar. Gökalp’a göre hars milli, medeniyet evrenseldir (Gökalp, 1976: 25).

Cemil Meriç'e göre Batı'dan gelen kavramlar, daha çok doğu ruhuna üflenen kelimelerdir. Doğu, bunlara karşı ciddi bir mücadele vermeli, kavgayı önce kelimeler dünyasında kazanmak mecburiyetindeydi. Çünkü Batı, Doğu'nun ruhunu bunlarla işgal etmişti. Meriç, bu bağlamda kurtuluşu önce ruh dünyasını temizleyerek başlatmayı düşünür. Bunu da ruhu kuşatan Batı kavramlarına karşı verilecek mücadele ile mümkün görür (Meriç, 2009a: 304).

Meriç'e göre kültür, Batı tarafından II. Meşrutiyet'ten sonra Türkçe'ye girmiş Batılı bir kavramdır. Bu kavramın başı sonu belli olmayan, daha çok Batı'da zirai alanda kullanılan, çok fazla anlamı olan, Türkçe'de anlamsız bir kavramdır. Meriç; kültür kavramını tek başına anlamını "Babil kulesine" benzetir (Meriç, 2009h: 304). Meriç için kültür, içerisinde çok değişken anlamlar barındırır. Bütün boyutlarıyla bir Avrupalı kavram olarak tarif eder. Kültürü hilkat garibesi olarak görür ve her toplum için farklı anlamı olduğunu söyler. Kimi zaman toplumsal hayatın bütünü, kimi zaman alışkanlıkları, kimi zaman yetenekleri ifade eder (Meriç, 2009c: 175; Meriç,2014: 37). Meriç'e göre kültür kelimesinin bu denli cazip olması onun Batı kaynaklarından gelmesindedir. Batıdaki anlamı da bir bütünlük arz etmez; her ülkede farklı bir örtüye elbiseye dönüşen başıboş bir kavram olarak tanımlar (Meriç, 2009d: 87).

Meriç, kültür tanımlarının spesifikliğine değinir. Onun için, dünyada bir değil çok kültür vardır. Her büyük medeniyetin kendine has bir kültürü vardır ve bu kültürlerin her birisinin çok özel dillerinin olduğunu dile getirir. Yani evrensel bir kültür yoktur, kültürler de düşünceler gibi öznedir. Kendi bulunduğu toplumun dilini konuşacak onların düşünceleri, eylemleri ile oluşturulur. Bundan kaynaklıdır ki her kültür kendi bulunduğu topluma aittir ve yalnızca kendi kendilerini anlayabilirler (Meriç,1996: 110-111; Meriç, 2009e: 91). Bu düşüncesi ile kültür kavramını Ziya Gökalp'ın 'hars' kavramı ile aynı almada kullandığı görülmektedir.

Meriç, kültür kavramının kökenine de iner. Kültür kavramının Fransız kaynaklarında insanı insan yapan bilgilerin bütünü, İngiliz ve Alman kaynaklarında sosyal yaşayış olduğunu açıklar. Sonra kültür kavramının disiplinler arasında da anlamının farklı olduğunu dile getirir. Bunların içerisinde bildiğimiz anlamın Fransızcadan geldiğini söyler. Bir anlamda Meriç, mefhumu daha çok Fransızca kullanılan anlamı ile Türkçe'de kullanıldığını ifade eder. Amerika kaynaklarından

aktarılan anlamların, kavramın anlamını daha da çıkılmaz hale getirdiğini düşünür (Meriç, 2014: 36-37).

Meriç, kelimeyi din kavramı ile kıyaslayarak açıklama eğilimine gider. Onun için din, insanlığı huzura kavuşturan köklü bir tarihi, bir yaşantısı olan, toplumsal düzeni sağlayan ve onları bu düzenle huzura kavuşturan bir kavramdır. Ancak bunun karşısında kültür kavramı dünyevi bir anlam taşır. Meriç'e göre, kültür kavramı Batı'nın sömürmek için kendi emperyal amacının hizmetine soktuğu ideolojik bir kavramdır (Meriç, 2009c: 176).

Gerçekten de kültür, batının düşünce sefaletini belgeleyen kelimelerden biri: kaypak, karanlık, samimiyetsiz. Tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar akla gelen ve gelmeyen düzinelerce mana. Kelime değil, bukalemun¹⁹

Nihai olarak Meriç'e göre kültür, Avrupa kaynaklı bir mefhum. Bu kelime Türkçeye Avrupa'dan Fransız ve Amerika kaynaklarından gelmektedir. Bu kavramların Türkçede karşılığı Fransızca anlamı ile "irfan", Amerika karşılığı "medeniyet"tir. (Meriç,2014: 37).

Meriç'e göre kültür, Türkçe'ye Cumhuriyet döneminde girmiş bir kavramdır. Daha öncesinde kültür kavramı yerine hars kullanılıyordu. Cumhuriyet döneminde kültürün hars yerine kullanmalarının sebebi kelimelerinin köküne inişti. Meriç'e göre bu, çok tasvip edilen bir yöntem değildir. Çünkü, kelime kendi tarihsel döngüsü içerisinde anlam kazanır. Yani, kelime tarihle yoğrulur (Meriç, 2009h: 304).

Meriç, kültür kavramından doğmuş 'kültür emperyalizmi' üzerine değerlendirmede bulunur. Türk aydınının, kelimeleri hastalık mikrobunu kapar gibi kaptığını söyler. Kültür emperyalizminin, hilkat garibesi olduğunu, az gelişmiş ülkelere ihraç edilen bu kelimelerin Avrupa'nın eski lügatında yer almadığını ifade eder (Meriç, 2009h: 306).

3.1.2. İrfan

İrfan kavramı TDK sözlüğünde "bilme, anlama, sezme", "gerçeğe ulaştırıcı güçlü sezgi", "kültür" anlamlarında kullanılmıştır (TDK, 2006).

Meriç'te ise irfanı düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelime olarak tanımlar. Yani düşüncenin her ucuna dokunan, önünü açan, sadece maddi dünyaya

¹⁹ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, 2014, İstanbul, 31

takılmayan, hem dünyeviye hem uhreviye kucaklayan adeta kanatlı bir kelime olarak karşımıza çıkar. Bu anlamının temel kaynağı olarak İslam'ı görmektedir. Çünkü İslam, insanı ruh ve madde olarak bölmez, aksine onu bütünleştirir. Ondandır ki irfan kavramında her iki alanı da kucaklayan anlam yüküdür. Meriç için irfan bir ihsandır. Sürekli gelişen, ilerleyen bir ihsan. Meriç, bu noktadan sonra irfan kavramını yerini alan kültür kelimesini mukayeseli olarak eleştiriyor. Onun için kültür, irfanın kucakladığı anlamlar karşısında yetersiz kalır. Kültürü, fakir ve tek bulutlu bir sözcük, homo ekonomikus'un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal; irfanı ise beşeri beşer yapan vasıflar bütünü olarak kabul eder (Meriç, 2009c: 175).

Meriç için irfan kavramı, tamamı ile doğulu bir kavramdır. Doğu, zor şartlarına rağmen kelimeyi bağrında tutmayı başarmış, onu nesilden nesile aktarmayı başarmıştır (Meriç, 2009c: 101). Ancak, ne yazık ki kelime yıllar sonra karşılaştığı zorluklara dayanamadı ve anlamını kaybetmeye başladı. İrfan kelimesinin çok yönlü oluşu onun birçok manayı içerisinde tutması anlamına gelir. Süreç içerisinde kelimenin birer birer anlamlarını yitirmesi onun yerine başka kelimelerin alması anlamına gelir. İrfan kavramının anlamını kaybettikten sonra onun yerine geçen kavramlardan biri de kültür kavramıdır. Fakat Türk aydını başlangıçta bu kelimeyi çok da hoş karşılamaz. Genç kuşaklar Batı'nın bitpazarlarından ithal edilmiş bu hazır elbiselere küçümseyerek baktığını söyler (Meriç, 2009c: 101).

Meriç için irfan, iki kutbu da kucaklayan bir kavramdır. Nitekim Meriç'e Pierre Emmanuel hakkında sorulan bir soruya, İrfan kavramını düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelime, insanoğlunun has bahçesi şeklinde tarif etmektedir. Çünkü irfanın bütünleştirici anlamı vardı. Bir anlamda iki dünyayı birleştiren, ruh ile bedeni bütün halinde ele alan bir kavramdır. İrfanı tanımak Meriç için çeşitli merhaleden geçer. İlk merhale kendini tanımaktır. Yani ruhunla, bedenle kendini bilmek, içinde barındırdığın ön yargılarını kırabilmendir. İkinci olarak madde dünyasına sapsızmadan düşüncüyü kanatlandırarak çileli yolda, nefsinin terbiye etmektir. Meriç, irfanı bir yetenek, bir Allah vergisi olarak görür. Mücadelenin sonunda Allah tarafından verilen bir armağan, bir hediyedir. Ancak kültür kavramı daha katıdır Meriç için. O, sadece insanın beşeriyetini ele alan tek yönlü, Avrupai bir kavramdan öte değildir. İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünüdür. Yani hem ilim hem iman hem edeptir. Emmanuel'in adını koyamadığı bu

ideal, ihtiyar doğunun uzun zamandır aşinası olduğudur. Kültürün vatanı Batı, irfanın vatanı ise Doğudur (Meriç,2014: 33).

Meriç'e göre "arif, maruf, tarif," bir bütün olarak irfan kelimesi ailesindedir ve bizde vardır. Ancak düşünce dünyamız, kültür kelimesinin girmesi ile darmadağın olmuş vaziyettedir. Kültür kavramı, anlamı ile tam belli olmayan müphem bir anlam taşımaktadır. Metinler arasında bazen olumlu bazen olumsuz anlamlar içerecek değişken kavramdır. Rüyadaki şekiller gibi değişken, bazen melek bazen hayalettir (Meriç, 2009h: 305).

3.1.3. Çağdaşlaşma

Çağdaşlaşma kavramı TDK sözlüğünde; "*çağın tutumuna, anlayışına, gereklerine uymak, çağdaş duruma gelmek, çağcillaşmak, modernleşmek, asrileşmek, muasırlaşmak*" anlamında kullanılmaktadır (TDK, 2006). Niyazi Berkes ise çağdaşlaşmayı bir dünyevileşme olarak görür. Berkes'e göre çağdaşlaşmak kelime kökeni bakımından 'laikleşmek' ya da 'sekülerleşmek' anlamlarında kullanmıştır. Berkes, çağdaşlaşmayı dinin karşısına koymuş, Batıdaki aydınlanma hareketlerinden kelimenin özüne inmiştir. Yani Berkes için çağdaşlaşma, olumsal bir kavramdır. Dinin sınırlıklarından bir anlamda kurtulma sekülerleşmektir (Berkes, 2002: 15-21) fakat Cemil Meriç'te çağdaşlaşmak daha çok olumsuz anlamda kullanılır.

Meriç'e göre kültür gibi çağdaşlaşmak da Avrupa'nın koyun kılığında kurdun Doğu'ya sunduğu ve diğerlerinden pek de farklı olmayan bir kavramdır. Çağdaşlaşma entelektüellerin çok değer verdiği, Tanzimat'tan beri klasik anlamda batılılaşma ile aynı anlamda kullanır. Devamında ise Türk aydınının uydurduğu, mukaddesi çağ dışı gören anlayışın ürünüdür (Meriç, 2009f: 31).

"Çağdaşlaşmak", Avrupa'nın yeni bir ihraç metaı, kokain ve LSD gibi. . . Şuuru felce uğratan bir zehir. "Çağ-dışılık" ithamı, iftiraların en alçakçası, en abesi. Aynı çağda muhtelif çağlar vardır. Çağdaşlaşmak neden Hıristiyan Batı'nın putlarına perestiş olsun?

20

²⁰ Cemil Meriç, *Bu Ülke*,2009, İstanbul, 99-100

Meriç, Batı'nın karşısında Doğu aydınının teslimiyetinden rahatsızdır. Meriç için bu kabulleniş, kendisini inkâr etmektir. Kendi kalıplarını yıkıp ithal edilmiş bir kılığa girmeye çalışmaktır. Oysa Meriç'e göre Doğu, tarihiyle, kültürüyle apayrı bir medeniyetin çocukları. Batı'nın Doğuya biçtiği kaftan Doğu'ya uymamaktadır. Türk toplumuna Doğu, yani eski daha uygundur ve bu duruşunu Batı karşısında sonuna kadar korumaya çalışmalıdır. Halk arasında asrileşmek olarak bilinen çağdaşlaşma aynı zamanda maskaralaşma ve gavurlaşma olarak da anılır (Meriç, 2009c: 99-100).

3.1.4. Batılılaşmak

Batının benliğini kazanması, Fransız devrimi ve ardından sanayi devriminin gerçekleşmesi ile olmuştur. Özellikle sanayileşme devrimi, Batının tüm dünyada benzersiz konuma gelmesine neden olmuştur. Ancak Batı kavramı, görünüşü itibarı ile olumsuz bir anlam içerdiği için kullanıcıları tarafından daha olumlu bir anlam taşıyan modernleşme kavramını kullanmışlardır (Belge, 2009: 43).

Meriç ise batılılaşma kavramına daha temkinli yaklaşır. İkinci bölümde de belirtildiği gibi Batı, Meriç için göreceli bir kavramdır. Çünkü Meriç için kelimenin biçimi değil, mahiyeti bakımından yüklendiği anlamlar önemlidir. Batı kelimesine de bu şekilde yaklaşmaktadır. Meriç için gerçek anlamda batılılaşma, Batı irfanı ile kaynaşmaksa Doğu'nun batılılaştığı söylenemez. Ancak batılılaşmak, Doğuda Batı gibi olmak ise bu şekli ile kavrama karşı çıkar. Çünkü Batı, Doğu'dan çok farklı bir dünyaya sahipti. Politik anlamda liberalizmle yönetiliyordu, modern hali ile bu yönetim şekli kapitalizmin yönetim anlayışıydı. Meriç için kapitalizm, yamyam Avrupa'nın Avrupalı olmayı sömürme yöntemi idi. Bu hali ile Avrupa'nın Doğuya batılılaşma teklifi, kapitalizme teslim oluş anlamına geliyordu. Doğunun bürokratları da Batılılaşmak yerine Batılılaşmış görünmek istiyorlardı. Doğu, Avrupa'yı tanımıyordu ama kendisini de unutmuş, düşünceden korkar hale gelmişti (Meriç, 2007: 229).

Meriç için, batılılaşmak Batı'ya karşı çıkış anlamına gelmiyor. Ona göre Batı, ya da Doğu, insanlığın ürünüdür. Batı ile Doğu, insan beyninin ilk yarım küresidir. Onun içindir ki Doğu'nun Batı'dan faydalanacağı noktalar olacaktır. Eğer Doğu için olumlu olan bir şey varsa onu alıp getirmekte bir sakınca yoktur. Bu düşüncesini "*Hikmet İslâm'ın kaybedilmiş malıdır, nerede bulursa almalı*" düşüncesine

dayandırmaktadır. Meriç için Doğu, Avrupa'nın sunduğu her şeyi değil kendisi için gerekli görülen, iyi bir akıl süzgecinden geçirilerek alınmalıdır (Meriç,2014: 480).

3.1.5. Avrupalılaşmak

Meriç, Avrupalılaşmak kavramına temelden karşı çıkar. Onun için Avrupalılaşmak, bir medeniyeti yok etmekle eşdeğerdir. Oysa Asya Asya'dır, Avrupa da Avrupa. Bu kavram da diğer kavramlar gibi Avrupa'nın Asya'yı sömürmek için kullandıkları bir kavramdır. Doğuda ise kendisini inkâr eden Tanzimat aydınının kabul ettiği ve savunduğu bir kavramdır. Meriç için bu bir iflasın itirafı, inkar çılgınlığı ve intihardır (Meriç, 2009f: 31).

3.1.6. İslam ve Medeniyet

Türk düşünce dünyasında, medeniyet varsayımı düşüncesi üzerine iki temel düşünce hâkimdir. Bu düşüncelerden birisi İslam Medeniyetini içerir, ikincisi içermez. İslam medeniyeti vardır düşüncesi daha çok Sezai Karakoç tarafından benimsenirken yoktur düşüncesinin öncüsü ise Mehmet Akif Ersoy sayılmaktadır. Ersoy, medeniyet kavramını yokluğu tezinin gerekçesi olarak kavramın Avrupalı olmasını gösterecektir (Bergen, 2015: 109). Akif, İstiklal Marşında da medeniyeti tek dişi kalmış canavar olarak tanımlar. Burada Akif'in medeniyetten kastı sömürgeciliktir.

Meriç'in medeniyet kavramında ise yukarıda belirtilen her iki çizginin dışına çıkış vardır. Onda medeniyetin iki farklı dönemde iki anlamı vardır. Kelimenin ilk kullanım anlamı ilmî ve teknik gelişme, şehirleşme, sosyal organizasyonun giriftliği iken modern zamanda sanayileşme, modernleşme, gelişme gibi lafızlar tercih edilmektedir. Ona göre, medeniyetin sosyal manada beraberinde getirdiği değer hükümlerinden sıyrılmanın başka çaresi yoktur (Meriç,2014: 66-67). Meriç, bu anlamlara bakılmaksızın İslam düşünce dünyasının bu konuda tartışmaları "umran" kavramı ile çözdüğünü düşünecektir. Onun için 'umran' Batı karşılığı kültür ve medeniyettir. 'Umran' bu her iki kavramı aynı anda karşılamaktadır (Meriç,2014: 37).

3.1.7. Sol ve Sağ

Meriç, öncelikli olarak kavramları tanımadığımız için eleştirir Türk aydınını. Meriç e göre mefhumlar, adeta birer bukalemun şeklinde yığınlar önüne çıkarlar. Hiçbir zaman gerçek rengini göstermezler. Doğuda aydın, bu mefhumların değirmenine su taşıyan adeta birer köledir. Meriç'e göre, insanlar arasında kavga artık kelimelerle yaşanıyor. Doğu için en tehlikeli olanlar ise Doğuda doğmayan, yani menşei bakımından batılı olanlardır. Bunlardan ikisi 'sol' ve 'sağ'dır. Meriç'e göre sağ, Batı'da kilisede büyür, onun tarafından korunur. Dini imgelerde sağ kutsaldır, sol şeytan. Sonra Avrupa'da yaşanan aydınlanma harekâtı ile birlikte politikada yeni bir anlam kazanır (Meriç, 2009c: 79-80).

Meriç'e göre Batı'da yaşanan aydınlanma devriminden sonra Batı'da Fransız havası hâkim olur. Bu süreçte burjuvazi, kilise ve şato karşısında solu; sağ kiliseyi, eskiyi, tarihi temsil eder. Sağın kaygısı, bulunduğu mevcut durumu korumaktır. Yeniliklere karşı çekingendir. Geçmişte yaşanan kanlı hadiseleri örtme vazifesi sağa düşmüştür. Sol, Batı'da adeta kutsandır. Hürriyeti, eşitliği, ilerlemeyi ifade eder (Meriç, 2009c: 80). Sağ, daha çok değere önem verir. Geçmiş, maziyi koruma eğilimindedir, onun için kalabalıklar değil yerleşik düzen önemlidir. Sağ anlayışa göre, devrimin faydasından çok zararı vardır (Meriç, 2009h: 43).

Doğuya gelince, Meriç'e göre sol ve sağ Türkiye'de Batı'dan çok daha farklı bir muhtevaya sahiptir. Sol da sağ da Türkiye'de hastalıklı vaziyettedir. Ayrıca daha önceden Meriç'in belirttiği gibi iki kelime de menşei bakımından batılıdır. Dolayısıyla temkinli yaklaşılmalıdır. Sağ Türkiye'de daha kabul edilebilir olarak görülür. Dünyada iğdiş edilmiş kelime Türkiye'de bir nebze de olsa can bulur fakat kendisine ciddi anlamda taraftar bulmaz. Sol Türkiye'de çok daha katı bir direniş görür (Meriç, 2009c: 80). Ancak solun önemi, demokrasini egemen kılınması ile artmıştır. Hem Avrupa hem de Türkiye'de artık rahattır. Bu dönemden sonra sola itham edilen her şey sağa yüklenir. Sağ artık Batı'da günah keçisidir. Ancak tersi bir durum Doğuda yaşanmıştır. Sağ bu dönemde Türkiye'de korunur. Meriç'e göre sol ve sağ kinlerin beslediği iki ifrittir (Meriç,2009c: 80). Sol, sürekli batıda aldığı kavramları tekrar eder. Sloganlar hayat kaynağıdır. Sağ, solun arkasında bıraktığı

düşünce kırıntıları ile yaşamaya çalışır. Entelektüel birikimi yoktur, tembel ve kıskançtır (Meriç, 2009b: 197-198).

Meriç'e göre Doğudaki sürü zihniyetli kalabalıklar, nasırlaşmış şuuruları, kemikleşmiş vicdanları ile başını sağa sola çevirmekten korkanlardır. Sağ ya da sol ikisinde de bir yönelim, bir fikri hareket mevcuttur. Meriç, Türkiye'deki asıl sorunu ortada olanlarda bulur ve bu ortada olanlar uykusundan tedirgin edildiği için şikâyetçi olanlardır (Meriç, 2009g: 361).

Orta, uyuyan milyonların yan geldiği sedir. Her tehlikeden kaçış, her düşünceden kaçış. Bırakıldığı yerde çubuğuna sarılan esrarkeşin tekkesi. Sağda, solda bir çırpınış, bir hayat hamlesi var. Tarih sahnesine çıktık çikalı ortadayız. Yani bir sürücünün kamçısı altında hep aynı turu tekrarlamaya memur şu kadar milyon beygir²¹.

Meriç için sol ve sağ Batı'dan ithal edilmiş bidatler olarak görülmeli, İslam'ın bütünleştiriciliğine yöneltilmelidir (Meriç, 2014: 482). Meriç'e göre bu iki Batı kaynaklı kelime, Doğu toplum yapısına uymaz. İki kavramın da Doğu şuurunda bıraktığı anlam olumsuzdur. Meriç'e göre, Türk aydını bu kelimeler yerine Türk toplum yapısına daha uygun kelimelere eğilmek zorundadır (Meriç, 2009: 80).

3.2. Cemil Meriç'te İdeolojiler ve İzm'ler

3.2.1. İdeolojiler

Meriç'te ideoloji kavramı muhtevası itibarı ile karmaşık bir anlam ifade eder. Meriç'e göre Doğu aydını kelimelere ve ideolojilere hastalığa yakalanır gibi yakalanıyor (Meriç, 2009c: 128). İdeoloji, çağımızın anahtar kelimelerinden biridir ve aydınlığı kilit altına almaktadır (Meriç, 2009d: 140). Ardından tanımını değiştirir ve ideolojinin gelişmemiş beyinler için olduğunu söyler. Meriç için ideoloji zekâsını kullanan için bir yol gösterici, bir pusuladır (Meriç,2014: 74). Meriç, ideolojilerin amacı dünyanın sorunlarını çözmek için ortaya atılan bir fikir, bir düşüncedir diye düşünür. Bu düşünceler bir bütündür. Doğu aydını için bir ideolojiyi tanımının koşulu Batı'yı, Batı kültürünü tanımaktır (Meriç,2007: 229).

²¹ Cemil Meriç, *Jurnal, 1955-65*, 2009g, İstanbul, 361

Meriç'e göre ideoloji, ileri bir endüstri cemiyetinin düşünce sistemidir. Ancak Doğuda, aydınlarda kelime korkusu vardır. Meriç'e göre kelimelerin kime ve neye hizmet ettiğini bilmek istiyorsa kelimenin içeriğini araştırmalıdır. Kelimenin üzerinde düşünmelidir. Meriç kelimeler üzerine Türk aydınının duruşunu körler mağarasında gibi tanımlar. Türk aydınları kelimelerin kölesidir, mefhumlarda, kavramlarda aydınlığa varılamamıştır. Bir çağda hâkim olan düşünceler, hâkim sınıfın düşünceleridir. Eğer hâkim sınıf büyük kavgalarla gelmemişse, bütün memlekete hâkim sınıfın karanlık düşüncesi hâkim olacaktır. Üstelik Batı'nın sloganlarıyla hareket eden bir hâkim sınıftır. Batı için iktisaden geri bırakacağı ülkeler, elbette düşünmemesi lâzım gelen ülkelerdir (Meriç, 2009h: 194-195).

3.2.2. İzmler

Cemil Meriç'te 'izm' kavramı, Doğu'ya Batı'dan gelmiş bir kavramdır. Meriç, izimlerin idraklere giydirilmiş deli gömlekleri olduğunu söyler. Düşüncenin üzerinde nasıl sınırlıklar koyduğunu, ona nasıl ket vurduğunu bu sözlerle uyarır (Meriç, 2009c: 92). Meriç, bu tespitini obskürantizm üzerinden yapar. Ona göre obskürantizmden dolayı izmlere karşı ön yargılarımız oluşmuş ve her düşünceye karşı bir savunma hattı kurulmuştur. Türkiye'deki düşünce özgürlüğünün kısıtlılığı da obskürantizme bağlıdır. Onun gölgesi altında devlet hegemonyası inşa edilmiş, hükümetler, fikir adamlarına baskılar yapmıştır. Bu, ülkede bazen Batı düşmanlığı bazen Batı hayranlığı olarak tecelli etmiştir. Ama hep fikirlere karşı set olarak yükselmiştir. Ancak zamanla obskürantizm etkisi azalınca beyni iğdiş edilmiş nesiller tefekkürün bulanıklığında kaybolmuş, düşünce dünyasında çıldırmıştır (Meriç,2009c: 93-94).

Meriç, izm kavramına temkinli yaklaşmaktadır. Ona göre her izm, birer zavallıdır. Kısacası kalıplaşmış bir yanılgi, kapalı düşüncedir. Meriç için batıdan gelen her ideoloji bir tehlikedir. Doğu, ona karşı uyanık olmak durumundadır. İzmlerin hepsi de Avrupalıdır ve her içtimai sınıfın savunusudur (Meriç,2009c: 189-190).

3.2.3. Demokrasi

Çağdaş devlet sistemi olarak, eşit oy hakkı, siyasete katılım hakkı, örgütlenme hakkı, sosyal eşitlik hakkı, özgürce ifadesini sunma hakkı, yasalar karşısında eşit olma hakkı ile birlikte temelde hak ve özgürlüklerin korunması adına kanunun üstünlüğü gibi birçok anlamı içinde barındıran bir kavramdır (Pizzorno, 2011: 186). Sartori'ye göre demokrasi, batılı toplumsal aktörlerin zihniyetlerinin bir yansıması olan bir idealdir (Vergin, 2000: 242). Bunun yanında Feyzioğlu demokrasiyi, bir halk rızası değil daha çok münakaşa ve murakabe²² olarak görür (Feyzioğlu,1957: 3). Lipson ise demokrasinin sadece bir hükümet sistemi olduğunu ve genel bir kapsayıcılıktan uzak olduğunu ifade eder (Lipson 1984: 5).

Meriç'e göre demokrasi, klasik olarak halkın kendi kendisini yönetmesi şeklindedir (Meriç, 2009h: 48). Ona göre demokrasi, bir demopedidir (halkın eğitimi) (Meriç, 2009h: 53). Batı demokrasisi bir anlamda idealdir. Meriç'e göre Batı demokrasisi ancak endüstrileşen ülkelerde mümkündür (Meriç, 2009h: 52). Meriç, yukarıda sayılan kavramların aksine demokrasi kavramına daha temkinli yaklaşır, Onu endüstrileşmemiş toplumlar için adeta ütopya şeklinde görecektir. Meriç, Batı demokrasisinin okuma yazma ile ilişkili olduğunu aktarır. Çünkü okuma yazma bilmeyen bir toplumda iktidarın kontrol edilmesi mümkün değildir. Böyle bir toplumda aydınlar ancak Batı demokrasisine özenir (Meriç, 2009h: 53). Meriç, demokrasiyi aynı zamanda Batı'nın bir sömürü aracı olarak görür. Avrupa ve Amerika, Asya ve Afrika'yı sömürerek zengin olmuşlardır ve Batı demokrasisinin Avrupa ve Amerika dışında gerçekleşmesi mümkün değildir (Meriç, 2009h: 53).

Meriç'e göre demokrasinin Türkiye'ye bir getirisi olmadı. Çünkü İslam bu kavramın çok daha ötesinde Anadolu halkını, kardeşlik hukuku etrafında topluyordu. İslam'da bütün Müslümanların kardeş olduğu şeklindeki insanlık tanımı vardır. Ancak bu inancın alay konusu haline gelmesi sonrası Türk insanının tarihin dışında yaşayan küskünler haline geldiğini söyler (Meriç, 2009h: 134-135).

²² Denetleme

3.2.4. Liberalizm

Liberal devlette toplum, devlet ve iktidar anlayışı bireye ve birey iradesine dayanır (Göze, 2013: 394). Meriç, liberalizmi ışığa doğru yükselen geniş halk tabakalarının alın teri ile kazandıkları bir hürriyet olarak tanımlar. Meriç, liberalizmi Batı ekonomik sistemi olan kapitalizmin üretim şekli olarak görür (Meriç, 2009h: 52).

Meriç, liberalizm kavramını iki aşamalı olarak tarif eder. Birinci aşaması daha bütüncüdür. Bu liberalizm, dinamik ve ilericidir. İkinci liberalizm, parçalı olarak ilerleyen donuk ve tutucudur. Birinci liberaller olarak İngiltere'yi, ikinci liberaller olarak Fransa'yı görür (Meriç, 2009f: 333). Bunun yanında Meriç'e göre Batı Aristokrasisi, kaybettiği konumunu geri getirmeye çalışır. Liberallerin temsil ettiği bütün malların el değiştirmesinden, serbest rekabet ve düşünce hürriyetinden yana olan burjuvazi, aristoklarlar ise tutuculuğu temsil eder (Meriç, 2008b: 42).

3.2.5. Sosyalizm

Sosyalizm, sosyal adaletsizliğe bir tepki kabul edildiği gibi toplumun tarihsel biçimi olarak da sayılmaktadır. İkinci varsayımda on dokuzuncu yüzyılda doğan ve kaynağını kapitalist toplumlardan alan bir doktrindir (Bourgin ve Rımbert, 1974: 5).

Cemil Meriç'e göre ise sosyalizm, Batı'da gerçekleşen tarihi merhalede devrimlerin bir halkası, bir devamı olarak ortaya çıkar. İdeal olarak ise toplumda derin şekilde hissedilen toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve yerine daha adaletli bir toplumsal eşitlik inşa etmeyi planlayan bir felsefe olarak görür (Meriç, 2007: 238).

Sosyalizmde temel prensip, dağıtım mekanizmalarının sosyalle edilmesidir. Bunun gerçekleşmesi için temel şart olarak proletaryanın yönetime gelmesidir. Meriç'e göre, faşizm toplumculuk, sosyalizm sınıfçılıktır (Meriç, 2009h: 132-133).

Meriç'e göre Türkiye'de sosyalizmin tehlikesi mümkün görünmüyor çünkü Türk toplumunda burjuva ya da burjuva işçi çatışması yoktur. Meriç, bu durumu şöyle dile getirir:

1946'dan sonra Türk aydını çok yalın kat da olsa sosyalizmle temas halindedir. Son zamanlarda çeşitli sosyalizmlerin ortaya çıkması, eski yasakların bir tepkisi mahiyetindedir. Sosyalizm artık bir tehlike olmaktan çıkmıştır. Vaktiyle Atatürkçülük neyse, şimdi de sosyalizm odur. Gerçekte belli bir sosyoloji kültürü olmadan sosyalist olunmaz. Türkiye Müslüman bir ülkedir. Tek parti devri şiiiriyeti olmayan bir faşizmdi. Düşünen insan mutlaka mayınlara çarpan insandır, izmlerden birine girmek mecburiyetindedir. Tek partili devir köstebekler ve yarasalar için bir huzur devriydi.²³

3.2.6. Faşizm

Faşizmin doğuşu on dokuzuncu yüz yıla dayanmakla birlikte yirminci yüzyılda çok daha etkili olmuş bir akımdır. Bu akımın temelde iki kolu vardır. Birincisi Mussolini, ikincisi Hitler diktatörlüğüdür (Heywood, 2013: 90). Faşizm Fransız devriminden sonra bir isyan olarak ortaya çıkar ve bireyi yok sayar. Heywood'a göre, hayatını ulusunun veya ırkının şanına adamaya hazır, lidere sorgusuz sualsiz bir itaatle bağlı olan insanın idealidir (Heywood, 2013: 90). Meriç'e göre ise, Avrupa'nın tam gelişmemiş iki ülkesinde uluslararası kapitalizm ve Bolşevizm'e karşı bir panzehir olarak ortaya çıkmıştır (Meriç,2009h: 133).

Meriç'e göre faşizmi din ve millet kışkırtır. Bu iki kaynak faşizmi besleyen güçlerdir. Meriç'e göre Türkiye toplumsal yapısı, tarihi itibarı ile faşizmin olgunlaşmasına zemin oluşturmuştur. Onun içindir ki Türkiye'de faşizm olgundur. Buna karşılık sosyalizmin Türkiye'de yerleşik olmasını zor olarak görür. Sebebini ise Rusya ile tarihsel husumeti gösterir (Meriç, 2009h: 134). Meriç'e göre Türkiye'de ciddi anlamda faşizm tehlikesi vardır. Türk aydınına düşen bu soruna eğilmektir. Çünkü Cemil Meriç'e göre faşizm, bütün geri kalmış memleketlerde hortlaması mümkün olan bir rejimdir.

3.2.7. Oryantalizm

Uluç (2009: 143) oryantalizmi Batı'nın Doğu'ya ilişkin imajları, kültürel ve ideolojik kurumları, bu kurumların yarattığı sözcükler, imgeler ve doktrinlerle benzemiş bir söylem yoluyla algılamak olarak tarif eder. Meriç ise oryantalizm kavramını daha çok sömürgeciliğin keşif kolu şeklinde tarif eder. Meriç'e göre oryantalizmin altında Batı kapitalizmin gizli emelleri yatmaktadır. Oryantalizm adeta kapitalizmin bir sömürü aracı olarak Doğu'yu tanımlar. Meriç'e göre kapitalizm,

²³ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları*, 2009h, İstanbul, 134-135

Doğu'yu sömürmek için tanır ve oryantalizm kolunu kullanır. Bir anlamda Doğu'nun zenginliklerini tanıtma ve sömürme aracı oryantalizm olmuştur (Meriç, 2009e: 263).

SONUÇ

Günlük hayatımızda veya akademik dünyada çok sık kullanılan Doğu, Batı, kültür, irfan kavramları epistemolojik yapıları itibarı ile büyük önem taşımaktadırlar. Tarihsel dönem boyunca toplumlar sürekli olarak birbirini etkilemektedirler. Bu etkileşim, minimum veya maksimum düzeyde olabilir. Etkileşimin yönü düşünüldüğünde tarihin belli dönemlerinde güçlü toplumların, zayıf toplumları daha çok etkilediği görülmektedir. Bu düşünceler çerçevesinde, tarihin belli aşamalarında “Doğu-Batı” şeklinde kategorize edilen bu iki kavram ve Cemil Meriç’in topluma ait metinlerinde, özellikle sıkça vurgulanan kültür ve irfan kavramları ele alınmıştır.

Cemil Meriç’in, Doğu-Batı ayrımı, ayrıştırmayı değil onlar arasında köprü kurma anlamı taşır. Meriç, bu bağlamda Batı’ ile Doğu’yu insan beyninin iki yarım küresi şeklinde ele alır ve köprü kurma misyonu yükler. Aydın dünyasına “*Batı, Batı... Fakat zavallı dostum*” şeklinde seslenir. Cümlenin devamında “*Doğu’yu incelemeyenler Batı’yı nasıl anlar?*” diye yakını. Ona göre Doğuyu tanımadan Batı’yı tanımak mümkün değildir. Bir anlamda Cemil Meriç’in Doğu modernleşmesi, Çeğin’in ifadesi ile geleneğin yeniden üretilmesi anlamına gelir. Meriç için, Batının batılılaşması da bu geleneğin sonucudur. Meriç’e göre Avrupa, sırtını Oлимп’e dayadıktan sonra Avrupalaştı. Kısacası Meriç’e göre eğer Batılılaşmak isteniyorsa kendisini tanıyarak Avrupa’nın kadirşinaslığından yararlanmaya gayret edilmelidir.

Cemil Meriç için bir diğer önemli husus da kavramlar dünyasıdır. Kavramlar, bir toplumun değer yapısını temsil eder. Kavramlar dünyasında savaşın kazanılması ile kültür dünyasındaki savaş da kazanılır. Türk düşüncesinde bu savaş, Tanzimat’tan sonra Batı lehine dönmüştür. Meriç, Türk aydınını, mefhumları tanımamakla itham eder. Onları, ehramlara taş taşıyan birer köle şeklinde tarif eder. Mefhumları, düşünce dünyasında kâh gülünç, kâh korkunç olarak görür.

Kültür ve irfan kavramı Meriç’te çok önemli iki kavram olarak karşımıza çıkar. Doğu-Batı ayrımını Meriç, bu iki kelime üzerinden yapar. Meriç’e göre irfan Doğu’ya, kültür Batı’ya aittir. İrfan, düşüncenin bütününe kucaklarken, kültür parça parçadır ve düşüncenin sadece bir yönünü temsil eder. Meriç, kültürü anlatırken

irfan asaletini kaybetmekten ve hafızalarda kalan bilgi kırıntılarına kültür adını koymaktan hayıflanır. Oysa irfanı kaybetmekle kendini kaybetmek aynı şeydir (Meriç, 2009c: 101).

Yukarıda kısaca ele alınan konular çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Bu iki konu, Doğu-Batı çizgisinde Cemil Meriç bağlamında kültür kavramının çerçevesinin çizilmeye çalışılmasıyla birlikte irfan kavramının anlaşılması hususunda ve toplumların Batı'dan kendi toplumlarına ithal ettiği Batılılaşmanın anlaşılması açısından önemlidir. Çağdaş dünyada aydınların, toplumların, fertlerin sıklıkla kullandığı bu kavramların anlamını ortaya koymada yaşanan belirsizlik artarak devam etmektedir. Bu yüzden kavramların mutlak bir tanımının yapılmasından ziyade, genel hatlarının çizildiği bir izahatın verilmesi ve asgari bir tarifin oluşturulması gerekmektedir. Bu çalışmada, bu tutum takınılmakla beraber Cemil Meriç'in bakış açısından sunulmuştur. Bu bağlamda irfan, düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan, refleksif olarak düşünme, kendi değerlerimizi tanıma, kendimizi bilme anlamı taşımaktadır. Kültür kavramı ise tarih boyunca bir toplumda meydana gelen bütün maddi olayların bütünü anlamına gelir.

Doğu ve Batı toplumsal yapılarında yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin yönü çalışmada Doğu-Batı, Osmanlı, Avrupa, Cumhuriyet ve Batılılaşma ana başlıkları altında işlenmiştir. Doğu, Meriç için ruh, Batı maddedir. Doğu imanın, Batı materyalizmin temsilcisidir. Batı şehirleştikçe, kiliseden uzaklaştıkça aydınlanır, doğu inançlarından uzaklaştıkça geriler. Batı, 15. yy'dan sonra bir ilerleme ivmesi kazanır. Kilise, giderek önemini kaybeder. Şato duvarlarının karşısında burjuva devrimi yükselir. Batı şehirleştikçe modernleşir. 19. yy'da burjuva, egemenliğini sağlamıştır. Aynı düzlemde Doğu, Batı karşısında egemenliğini bu tarihlerden itibaren kaybetmeye başlamıştır. 19. yy'da toplumun hemen her alanında Batının Doğu karşısındaki gücü tartışılmaz hale gelmiştir.

Cemil Meriç perspektifinden kavramlar; kültür, irfan, çağdaşlaşma, batılılaşma, Avrupalılaşma, İslam ve medeniyet, sol ve sağ, başlıkları altında işlenmiştir. Cemil Meriç, epistemolojik yapısı itibarı ile irfan ve İslam kavramları dışında diğer bütün kavramları, Batı'nın kültür yapımızı tahrip ederken büründükleri kılıflar olarak görür. Ayrıca ideolojiler ve izmler başlıkları altında; demokrasi,

liberalizm, sosyalizm, faşizm, oryantalizm kavramları Meriç perspektifinde ele alınmıştır. Meriç, ideolojileri vuzuhu kilitleyen bir anahtar olarak düşünür. Ancak bu ifade, Meriç tarafından gelişmemiş beyinler için sınırlıdır. Yoksa bir aydın için ideolojiler pusula görevi görür.

Sonuç olarak bu çalışma, temelde Meriç'in kaleme aldığı eserlere başvurularak hazırlanmış olan bir çalışmadır. Bu minvalde, onun da önem verdiği bir yaklaşımın takip edilmesiyle sözlükler ve diğer kaynakların ışığıyla daha da zenginleştirilmek istenmiştir.

KAYNAKLAR

- Arık, R.O. (1969). *İdeal ve İdeoloji*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Armağan, M. (1999). *Meriç, Cemil (1916-1987)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- Armağan, M. (2006). “Cemil Meriç’i Anlamak İçin Bir Ön Deneme”, *Doğu Batı Dergisi (Türk Düşünce Serüveni: Araftakiler)*, 11, 143-155.
- Armağan, M. ve Coşkun, S. (2004). *Bulutları Delen Kartal-Cemil Meriç ile Konuşmalar*, Da Yayıncılık-Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Armağan, M., (2008). *Düşüncenin Gökkuşluğu Cemil Meriç*, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Belge, M. (2009). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Modernleşme ve Batıcılık) 3. Cilt*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bergen, L. (2015). *Medeniyetin Burçları Sezai Karakoç Kitabı*, (Ed. A. Dursun), Medeniyetin Burçları Derneği, Kayseri.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bourgin, G. ve Rımbert, P. (1978). *Sosyalizm* (Çev. S. Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul
- Cangızbay, K. v.d. (2009) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık 5.Cilt 4.Baskı*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Çeğin, G. (2014). *Metinler Arasılık Odağında Cemil Meriç’te Doğu-Batı Sorununa Kısa Bir Bakış* (Ed. M. Yılmaz), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Doğan, İ. (2010). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar* (3. Baskı), Sistem yayıncılık, İstanbul.
- Feyzioğlu, T. (1957). *Demokrasi ve Diktatörlüğe Dair*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul.
- Gencer, B. (2008). *İslam’da Modernleşme (1839- 1939)*, Lotus Yayınevi, Ankara.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2007). *Ziya Gökalp Kitaplar* (Haz. Ş. Beysanoğlu vd.), YKY Yayınları, İstanbul.
- Göze, A. (2013). *Siyasal Düşünceler ve Yöntemler* (14. Baskı), Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Göze, E. (1995). *Üç Büyük Mustarip*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Heuwood, A. (2013). *Siyaset* (9. Baskı) (Çev. B.B. Özipek), Adres Yayınları, Ankara.
- İnalcık, H. (2009). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Kongar, E. (2004). *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Lipson, L. (1984). *Demokratik Uygarlık*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

- Meriç, C. (1998). *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Meriç, C. (2007). *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2008b). *Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2009a). *Kırk Ambar-Rüumuz-ül Edeb* (Cilt 1), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2009b). *(2002) Jurnal- 1966-83* (Cilt 2), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2009c). *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2009d). *(1996) Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2009e). *Işık Doğudan Gelir*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2009f). *Kırk Ambar-Lehçe-t-ül Hakayık* (Cilt 2), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2009g). *Jurnal-1955-65* (Cilt 1), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2009h). *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (2014). *Kültürden İrfana*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, Ü. (2008a). *Babam Cemil Meriç*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2002). *Örnekleri ile Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Yayıncılık, İstanbul.
- Pizzorno, A. (2011). *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, (Ed. M. Borlandi vd., Çev. B. Arıbaş). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*, Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Şerati, A. (1980). *Medeniyet ve Modernizm* (Çev. F. Selim, A. Arslan). Düşünce Yayınları, İstanbul
- Tanili, S. (2008). *Uygarlık Tarihi*, Alkım Yayıncılık, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (2006). *Büyük Türkçe Sözlük*, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Türkdoğan, O. (2002). *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Uluç, G. (2009). *Medya ve Oryantalizm Yabancı, Farklı ve Garip... Öteki*, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Vergin, N. (2000). *Din; Toplum ve Siyasal Sistem*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Yılmaz, A. (2015). *Cemil Meriç'te Tarih ve Toplum*, Yelkovan Yayıncılık, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : İrfan AKIN
Doğum Yeri ve Tarihi : Elazığ, 15.09.1986

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji
Yüksek Lisans Öğrenim : Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri : -

İş Deneyimi

Stajlar : -
Projeler : -
Çalıştığı Kurumlar : -

İletişim

Adres : ELAZIĞ
Tel : 0507890 03 33
E-Posta Adresi : irfankaan@hotmail.com
Diğer : -

Tarih:

İmza: